

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษา เรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัย ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. การวิจัยแบบมีส่วนร่วม

1.1 แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม

1.2 พัฒนาการของการวิจัยแบบมีส่วนร่วม

1.3 การวิจัยเชิงปฏิบัติการ

1.4 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

1.4.1 แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

1.4.2 ลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

1.4.3 วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

1.4.4 ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

1.4.5 บทบาทของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

บทบาทของฝ่ายนักวิจัย

บทบาทของฝ่ายนักปฏิบัติ

บทบาทของฝ่ายประชาชน

1.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

2. ความคิดสร้างสรรค์

2.1 ความสำคัญและความหมายของความคิดสร้างสรรค์

2.2 กระบวนการคิดสร้างสรรค์

2.3 ทฤษฎีเกี่ยวกับความคิดสร้างสรรค์

2.4 องค์ประกอบของความคิดสร้างสรรค์

- 2.5 พัฒนาการทางความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัย
- 2.6 การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์
 - 2.6.1 ลักษณะของเด็กที่มีความคิดสร้างสรรค์
 - 2.6.2 หลักและวิธีการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัย
 - 2.6.3 การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของทอแรนซ์
 - 2.6.4 บทบาทของครูในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์
 - 2.6.5 บทบาทของผู้ปกครองในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์
- 2.7 อุปสรรคของการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์
- 2.8 การสอนเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์
 - 2.8.1 รูปแบบการสอนเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์
 - 2.8.2 กิจกรรมเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัย
- 2.9 การวัดความคิดสร้างสรรค์
- 2.10 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัย

3. ความสัมพันธ์ระหว่างการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัย

การวิจัยแบบมีส่วนร่วม

แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม

ปัญหาสำคัญของการพัฒนาที่ผ่านมามิใช่การขาดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่อยู่ที่ว่าการกระจายผลพวงของการพัฒนายังไม่ตกไปถึงมือผู้ที่ยากไร้และขัดสนจริงๆ ทำนองเดียวกับการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่ประสบปัญหาในลักษณะดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นการวิจัยเพื่อแสวงหารูปแบบเพื่อการพัฒนาการวิจัย เพื่อการวางแผนหรือการวิจัยเพื่อนำเอาวิทยาการสมัยใหม่ไปรับใช้ในชนบท ต่างก็มิได้ช่วยให้กระบวนการพัฒนาและผลพวงของการศึกษาดตกถึงกลุ่มคนที่ควรจะเป็นเป้าหมายที่แท้จริงอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยแต่อย่างใด (สุริชัย หวันแก้ว, 2530, หน้า25) ทั้งนี้ก็อาจเป็นเพราะว่างานวิจัยแบบดั้งเดิมเพื่อการพัฒนาชุมชนนั้นจะให้ความสำคัญกับชาวบ้านในฐานะที่เป็น "ผู้ถูกวิจัย" และมักจะกันผู้ถูกวิจัยออกไป หรือปฏิบัติต่อเขาในฐานะที่เป็นเพียงแหล่งข้อมูลดิบ วิธีการวิจัยต่าง ๆ แบบแผนการ

วิจัย ระเบียบวิธี การรวบรวม ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนกรอบแนวความคิดทางทฤษฎีต่าง ๆ จะถูกกำหนดไว้ล่วงหน้าแล้ว และนักวิชาการหรือนักวิจัย ซึ่งเป็นบุคคลภายนอกชุมชน มักจะเป็นผู้กำหนด หรือเป็นผู้วิเคราะห์และสรุปว่าปัญหาในชุมชนหนึ่งๆ นั้นได้แก่อะไรบ้างซึ่งถ้าโครงการวิจัยนั้นทำโดยนัก วิชาการหรือนักวิจัยสาขาใด การกำหนดปัญหาของชุมชนมักขึ้นอยู่กับศาสตร์ (Discipline) หรือความ สนใจของนักวิชาการหรือนักวิจัยสาขานั้น ๆ และหากการวิจัยนั้นๆ ได้รับการมอบหมายให้หน่วยงานหนึ่งที เกี่ยวข้องรับผิดชอบหน่วยงานนั้นๆ ก็มักจะทำการศึกษาวิจัยเพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายสำหรับ หน่วยงานของตน การกำหนดปัญหาเพื่อการตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนจึงเป็นไปเพื่อ ตอบสนองต่อความต้องการของหน่วยงานนั้นๆ มากกว่าเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน (โกวิท กระจำง, 2533, หน้า 43) ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ความร่วมมือของประชาชนในการรวบรวมข้อมูล ปัญหาทั้งหลายนั้นอยู่ในวงจำกัด และประชาชนเกือบจะไม่ได้อะไรจากการวิจัยอันเป็นองค์ความรู้เหล่านั้น เลย (กมล สดประเสริฐ, 2540, หน้า 7)

ต่อมาแทนที่จะเป็นการศึกษาโดยนักวิจัยฝ่ายเดียว จึงได้มีการปรับใช้วิธีการศึกษาเป็น แบบ 2 ทาง คือ ผู้ถูกศึกษา หรือ สมาชิกของชุมชนได้มีโอกาสรับรู้ด้วยว่านักวิจัยกำลังศึกษาเรื่องอะไร เพื่ออะไร เป็นต้น และจะได้มีส่วนร่วมในการศึกษานั้น เมื่อสมาชิกในชุมชน เข้าใจในโครงการวิจัย มี ส่วนร่วมในการวิจัย (อคิน รพีพัฒน์และคณะ, 2536, หน้า 10-11) และผู้วิจัยยอมรับการมีส่วนร่วม ของชุมชนหรือประชาชน โดยการเชื่อมโยงระหว่างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการตัดสินใจกับวิธีการ ศึกษาสภาพปัญหา ซึ่งใช้ความพยายามทุกวิถีทางที่จะพัฒนาแนวทางการวิจัยให้รวมเอาผู้ที่คาดว่า จะเป็นผู้รับประโยชน์จากการวิจัยเอาไว้ด้วย และให้เข้ามามีบทบาทตั้งแต่การเริ่มวางแผนโครงการ วิจัย เก็บรวบรวมข้อมูล การตีความข้อมูล การเชื่อมโยงดังกล่าวนี้เป็นวิธีการวิจัยที่เรียกว่า การวิจัย แบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) ซึ่งการวิจัยแบบนี้ได้เข้ามามีบทบาทในฐานะที่เป็นทางเลือก และนวัตกรรมเพื่อใช้ในการพัฒนาชุมชนตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา การวิจัยแบบมีส่วนร่วมได้ รับการพัฒนาเป็นระยะๆ ปัจจุบันได้มีการใช้การวิจัยแบบนี้มากขึ้น ทั้งภาครัฐบาลและเอกชน (โกวิท กระจำง, 2533, หน้า 40)

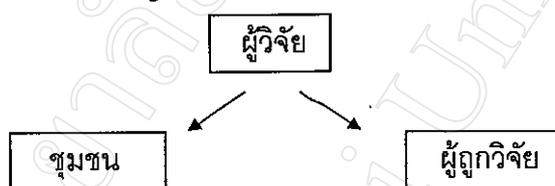
พัฒนาการของการวิจัยแบบมีส่วนร่วม

หลักการและวิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วม ได้พัฒนามาจากหลายฐานทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะแนวโน้มในสาขามานุษยวิทยา เป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในจุดเริ่มต้นของการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม เพราะวิชามานุษยวิทยาเป็นหนึ่งในไม่กี่สาขาของสังคมศาสตร์ที่ใช้วิธีการศึกษาแบบเจาะลึกในชุมชน และการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมก็ใช้วิธีเหล่านี้ไปตลอดกระบวนการวิจัย (พันธ์ทิพย์ รามสูต, 2540, หน้า 5) ซึ่งวิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพในภาคสนามของนักมานุษยวิทยา มีเทคนิควิธีการศึกษาที่เน้นการสังเกต สัมภาษณ์ จดบันทึกข้อมูล ซึ่งทั้งหมดนี้รวมเรียกว่าการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ซึ่งเป็นการสังเกตโดยเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนนั้นด้วย ลักษณะเด่นของการศึกษาชุมชนของนักมานุษยวิทยานี้ มีผลโดยตรงที่ช่วยให้เข้าใจคนที่ถูกศึกษาเป็นอย่างดี ทั้งนี้เป็นความเข้าใจที่รวมความเห็นใจ พร้อมทั้งจะช่วยเหลือ วิธีการศึกษาของนักมานุษยวิทยาจึงถูกนำมาประยุกต์ใช้ในงานพัฒนาอยู่เสมอ (อมรา พงศาพิชญ์, 2529, หน้า 23)

จากการนำวิธีการศึกษาของนักมานุษยวิทยามาประยุกต์ใช้ในงานพัฒนานั้น วิธีการศึกษาก็มีการปรับปรุงขึ้นด้วย กล่าวคือ การวิจัยในระยะแรกจะเป็นการที่ผู้วิจัยเข้าไปในชุมชน เพื่อไปสังเกตและซักถาม หรือรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีต่าง ๆ แต่ฝ่ายเดียว ซึ่งเป็นการวิจัยในลักษณะที่บุคคลภายนอกพยายามที่จะทำความเข้าใจ ทำความรู้จักชุมชนนั้นๆ แต่ต่อมาเมื่อมีการใช้ประโยชน์จากการวิจัยเชิงคุณภาพมากขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องของการศึกษาชุมชนจึงได้มีการปรับปรุงรูปแบบแนวทางการวิจัย โดยให้ผู้ถูกวิจัยได้มีโอกาสรับรู้ ได้ร่วมศึกษาวิเคราะห์ชุมชนด้วย เพื่อเป็นประโยชน์ให้สมาชิกได้เข้าใจสังคมและชุมชนของตนเองรวมทั้งเป็นการชักนำและกระตุ้นให้สมาชิกของชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง เป็นการพัฒนาให้รู้จักหน้าที่ ความรับผิดชอบของสมาชิกในชุมชนไปด้วย ซึ่งการศึกษาแบบนี้เราเรียกว่า การวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) (กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ, 2538, หน้า 12)

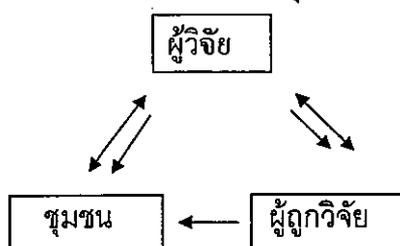
วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพโดยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ก็กับการวิจัยแบบมีส่วนร่วมดังกล่าวมาแล้วนั้นมักจะทำให้เกิดความสับสนอยู่บ้างเกี่ยวกับความหมายและวิธีการ ซึ่งสามารถเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่างเทคนิควิธีการวิจัยเชิงคุณภาพทั้ง 2 วิธี ดังกล่าวดังนี้ คือ วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยที่นักวิจัยทำการสังเกตเพื่อเก็บข้อมูลในสนาม โดยที่นักวิจัยเข้าร่วมเป็นสมาชิกของสังคม (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2539, หน้า 67)

วิธีการศึกษาจะเน้นการสังเกตและการสัมภาษณ์ รวมทั้งการใช้ชีวิตในชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลเฉพาะเรื่องอย่างละเอียดลึกซึ้ง นักวิจัยมีโอกาสซักถามและตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาด้วยการเปลี่ยนคำถามและหรือการตรวจสอบจากแหล่งข้อมูลอื่น ๆ อาจต้องใช้เวลาที่ยาวนานในการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้สามารถแน่ใจได้ว่านักวิจัยและชาวบ้านเข้าใจซึ่งกันและกันอย่างถูกต้องไม่คลาดเคลื่อน ชาวบ้านมีโอกาสให้คำตอบเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณี และพฤติกรรมที่ปฏิบัติกันจริง ๆ รวมทั้งแน่ใจได้ว่าชาวบ้านไม่ได้พยายามเอาใจนักวิจัย โดยให้ข้อมูลที่คาดว่านักวิจัยอยากได้ (อมรา พงศาพิชญ์, 2536, หน้า 10) ซึ่งแสดงในภาพได้ดังนี้

ภาพ 1 แสดงวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ, 2538, หน้า 12)

ส่วนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมนั้นเป็นวิธีการที่ให้ผู้ถูกวิจัย (ชาวบ้าน) เข้ามามีส่วนร่วมวิจัย เป็นวิธีการที่เหมาะสมสำหรับโครงการวิจัยประเภทประยุกต์ให้ชาวบ้านเป็นนักวิจัยด้วย มีส่วนร่วมในการช่วยให้ข้อมูลและช่วยวิเคราะห์ข้อมูล (สุภางค์ จันทวานิช, 2539, หน้า 67) ซึ่งในขั้นตอนการเก็บข้อมูลเป็นการแลกเปลี่ยนข่าวสาร เป็นแบบสองทาง (Two-way Communication) และการสัมภาษณ์เป็นแบบลักษณะพูดคุยแลกเปลี่ยนข่าวสาร ที่เรียกว่าการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน (Dialogue) วิธีการนี้นักวิจัยและชาวบ้านได้ศึกษาสภาพชุมชนร่วมกัน (อมรา พงศาพิชญ์ และคณะ, 2536, หน้า 11) ซึ่งจากข้อแตกต่างของวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพดังกล่าว แสดงในภาพได้ ดังนี้

ภาพ 2 แสดงวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยวิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ, 2538, หน้า 12)

การวิจัยแบบมีส่วนร่วม ทำให้ชาวบ้านหรือประชาชนได้รับประโยชน์ในสองทางด้วยกัน คือ ได้เรียนรู้วิธีการในการแก้ไขปัญหาของตนเอง ด้วยตนเอง และผลของการวิจัย ชาวบ้านสามารถนำมาใช้ประกอบการวางแผนดำเนินโครงการพัฒนาชุมชนของตนได้ตรงตามความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง (อมรา พงศาพิชญ์, 2529, หน้า 25) และจากการสนับสนุนของสภาการศึกษาผู้ใหญ่ระหว่างประเทศ (The International Council of Adult Education) ทำให้นักวิจัยหลายรายในประเทศต่าง ๆ ใช้ทดลองปรับปรุงเอาวิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วมไปใช้ในโอกาสต่างๆ อย่างเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ (ชญาดา ศิริภิรมย์, 2529, หน้า 259-261) ถ้ามีการประยุกต์การวิจัยแบบมีส่วนร่วม เพื่อหาทางแก้ปัญหาซึ่งทำเป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) วิธีการศึกษาก็จะเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ซึ่งองค์กรเอกชนและโครงการขนาดเล็กได้ใช้วิธีการเช่นนี้ได้ผลมาแล้ว (สุภางค์ จันทวานิช, 2539, หน้า 70)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ เป็นวิธีการค้นหาคำตอบที่เสนอในวิชาจิตวิทยาสังคม โดย Kurt Lewin ในระหว่างช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แนวคิดหลักของ Kurt Lewin ก็คือ ทฤษฎีและการปฏิบัติสามารถจะดำเนินคู่กันไปอย่างอาศัยประโยชน์ซึ่งกันและกันได้ ซึ่งทำให้เกิดกระบวนการคิดใหม่ๆ ของการวิจัยและการปฏิบัติ คือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ได้รับความนิยมมากขึ้นเรื่อยๆ ตลอดมา (พันธ์ทิพย์ รามสูต, 2540, หน้า 8) ซึ่งเทคนิคการวิจัยดังกล่าวมีหลักการของการวิจัยดังนี้ คือ ผู้วิจัยเลือกกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เห็นว่าดี เหมาะสมตามความรู้ความเข้าใจของผู้วิจัย มาดำเนินการปฏิบัติเพื่อทดลองว่าใช้ได้หรือไม่ ประเมินดูความเหมาะสมในความเป็นจริง ควบคุมแนวทางปฏิบัติการ แล้วนำผลมาปรับปรุงปฏิบัติการเพื่อนำไปทดลองใหม่จนกว่าจะได้ผลเป็นที่พอใจ นำไปใช้และเผยแพร่ได้ การวิจัยชนิดนี้เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงการดำเนินงานเมื่อผู้วิจัยได้ข้อมูลใหม่เพิ่มขึ้น ทำให้รูปแบบการวิจัยยืดหยุ่นได้ การวิจัยเชิงปฏิบัติการอาจเป็นแบบมีส่วนร่วมหรือไม่ก็ได้ (สุภางค์ จันทวานิช, 2539, หน้า 68)

โดยปกติแล้ว การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มีอยู่สองแบบ คือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยผู้วิจัยเป็นผู้กำหนด (Manipulative Action Research) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) การวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยผู้วิจัยเป็นผู้กำหนดกระบวนการที่ผู้วิจัยได้เลือกกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เห็นว่าดี เหมาะสม ตามความรู้ความเข้าใจของผู้วิจัย

มาดำเนินการปฏิบัติเพื่อประเมิน ความสำเร็จในความเป็นจริง ต่างจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ในการวิจัยแบบนี้ถือว่าชาวบ้านหรือประชาชนเป็นผู้ที่รู้ดีเท่าๆ กับนักวิจัยหรือนักพัฒนา การกำหนดปัญหาและการเลือกปฏิบัติการใด ๆ ก็ตามที่จะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต ปัญหาของการวิจัยจะเริ่มจากชาวบ้านด้วย ไม่ใช่จากสมมติฐานของผู้วิจัยหรือนักพัฒนาเพียงฝ่ายเดียว (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2539, หน้า 69)

ลักษณะที่สำคัญที่สุดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ วิฟูร์ห์ นิลโมจน์ (2528, หน้า 55) ได้สรุปว่า อย่างน้อยที่สุดจะต้องประกอบด้วยลักษณะต่อไปนี้

1. โดยตัวมันเองเป็นการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงและการไฟกัปัญหาเพื่อนำไปสู่การปรับปรุงการปฏิบัติการทางสังคมที่เป็นอยู่ในขณะนั้น

2. เป็นการวิจัยที่มีหลายกระบวนการในตัวของมันเอง คือ เป็นการวิจัยที่ประกอบด้วยขั้นตอนของการค้นหาข้อเท็จจริงที่เป็นระบบการกำหนดนโยบายและการวางแผนการปฏิบัติที่มียุทธวิธี และการประเมินผล

3. เป็นการวิจัยแบบร่วมมือกัน คือ เป็นการวิจัยที่เกิดจากความพยายามร่วมกันระหว่างผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการเน้นมากในเรื่องของกระบวนการกลุ่ม การวิจัยเชิงปฏิบัติการที่สมบูรณ์นั้น จะต้องเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบร่วมมือกันของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย (Carter: 262, อ้างใน วิฟูร์ห์ นิลโมจน์, 2528, หน้า 58) ซึ่งผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยต้องมีความเข้าใจซึ่งกันและกันโดยใช้แนวทางของประชาธิปไตยในการแก้ปัญหาลดลดกระบวนการวิจัย (Carr & Kemmis, 1986 ; Street, 1986 as cited in Oja & Smulyan, 1989, p.12)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ในกระบวนการวิจัยไม่ว่าจะเป็นการวิจัยทางวิทยาศาสตร์ หรือทางสังคมศาสตร์ก็ตาม นักวิจัยจะเป็นผู้แสดงบทบาทนำในการริเริ่มการทำวิจัย และเป็นผู้มีอำนาจรับผิดชอบ ในกระบวนการวิจัยทั้งหมด ตั้งแต่การตัดสินใจเลือกและกำหนดปัญหาที่จะวิจัยวางแผนการวิจัย ดำเนินการวิจัย จนกระทั่งนำผลการวิจัยที่ได้ไปใช้ตามที่ผู้วิจัยเห็นสมควร ซึ่งชุมชนที่ตกเป็นประชากร หรือตัวอย่างของการวิจัยนั้น ๆ ไม่เคยมีโอกาสนหรือมีส่วนร่วมในการออกความคิดเห็น หรือร่วมรับรู้ในการวิจัยนั้น ๆ เลย (นอกจากเป็น

ผู้ให้ข้อมูลหรือเป็นสิ่งทดลองของการวิจัย) หากแต่เป็นการสนองความอยากรู้อยากเห็นของผู้วิจัยเพียงฝ่ายเดียว ดังนั้นจึงพบอยู่เสมอว่าผลการวิจัยมักจะอยู่บนหิ้งเมื่อทำเสร็จแล้วสำหรับเป็นเอกสารทบทวนของผู้จะทำวิจัยต่อไปเท่านั้น หรือหากจะถูกนำไปใช้ในการกำหนดนโยบาย วางแผนหรือเมื่อแก้ปัญหาแล้วก็จะเป็นที่ไปตามแนวความคิดและวินิจฉัยของผู้วิจัย หรือผู้ใช้ผลของการวิจัยที่ไม่เคยได้นำเอาความคิด ความต้องการและความสนใจของประชาชนผู้ถูกวิจัยไปร่วมพิจารณาเลย (พันธทิพย์ รามสูต, 2540, หน้า 32) และระบบการพัฒนาของประเทศและของสังคมส่วนใหญ่ที่ให้ความสนใจมุ่งเน้นไปที่ระบบเศรษฐกิจนำหน้าระบบสังคม การเมืองรวมทั้งการศึกษา หรือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั่นเอง อีกทั้งการพัฒนาสังคมที่ผ่านมายังไม่ประสบผลสำเร็จ ไม่เป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ ทั้งนี้เนื่องจากรูปแบบการพัฒนารวมทั้งรูปแบบการวิจัยและการดำเนินการตามโครงการต่างๆ ของรัฐเป็นลักษณะที่เรียกว่าจากบนลงล่าง (Top-down Approach) หรือแบบศูนย์กลางอยู่ที่รัฐ ที่นักพัฒนา หรือนักวิจัย (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, กระทรวงศึกษาธิการ, 2538, หน้า 10)

ดังนั้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงได้ถือกำเนิดขึ้นจากแนวความคิดที่ว่า การวิจัยเป็นกิจกรรมทางสังคมที่ใช้ทรัพยากรของสังคมในการศึกษา จึงเป็นสมบัติของสังคม ซึ่งกระทำโดยมีความมุ่งหมายที่จะรับใช้สังคม ด้วยเหตุนี้จึงควรคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดที่สังคมจะได้รับ โดยเฉพาะสังคมที่เป็นหน่วยของการศึกษานั้น ๆ และการที่จะให้ชุมชนได้รับประโยชน์สูงสุดจากการวิจัยก็ต้องทำให้การวิจัยนั้นเป็นการวิจัยเพื่อพัฒนา (Research for Development) หรือการวิจัยพัฒนา (Research and Development) (R&D) (พันธทิพย์ รามสูต, 2540, หน้า 32-33) และเป็นการศึกษาในลักษณะให้ประชาชน ชาวบ้านเป็นศูนย์กลางของการดำเนินงาน เป็นลักษณะจากล่างขึ้นบน (Bottom-up approach) (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, กระทรวงศึกษาธิการ, 2538, หน้า 10)

ลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยที่มุ่งจะนำหลักของวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้เพื่อแก้ปัญหาในสภาพการณ์เฉพาะ ไม่ได้มุ่งเน้นเพื่อนำผลไปใช้กับสภาพการณ์อื่น ๆ โดยทั่วไปที่นอกเหนือไปจากสภาพการณ์ที่ศึกษา เป็นการวิจัยที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในฐานะผู้ร่วมวิจัย และนำไปใช้ในการแก้ปัญหาในการทำงานจริง ๆ นักวิจัยเพื่อการพัฒนาหรือนักพัฒนาจะ

อาศัยการวิจัยนี้เข้าไปช่วยกระตุ้นให้ประชาชนเริ่มพิจารณาปัญหาชุมชนไปพร้อมๆ กับนักวิจัยจากภายนอก และแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ ช่วยตรวจสอบปัญหาการมองซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการวิจัยต่อเนื่อง ซึ่งจะก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชนตลอดเวลาในกระบวนการวิจัยแล้วจะนำประชาชนไปสู่การคิดเอง ทำเองและแก้ปัญหาเองได้ในที่สุด (สมอาจ วงษ์มทอง, 2536, หน้า 24)

นอกจากนี้ Schwandt (1997, p. 112) ได้กล่าวถึงลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพิ่มเติมว่าลักษณะวิธีการวิจัยดังกล่าวเน้นให้ทุกคนมีพลังอำนาจที่จะแสดงความคิดเห็น โดยการยอมรับความรู้ความสามารถและพื้นฐานของแต่ละบุคคล ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ บาลาสุบารี่ มาเนียม (Balasubramaniam, 1987, p. 1) ที่กล่าวว่าลักษณะวิธีการวิจัยดังกล่าวเป็นวิธีการวิจัยทางสังคมที่มีไว้เพียงเพื่อศึกษาถึงวัฒนธรรมของชุมชนเท่านั้น แต่รวมถึงการปฏิบัติเพื่อให้คนในชุมชนเกิดความรู้ และพัฒนาตนเองในการนำวิธีการดังกล่าวไปใช้ในชีวิตประจำวันในทุกด้านอย่างมีความสุข ดังนั้น เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัยในการทำวิจัยชนิดนี้นักวิจัยจะต้องประเมินความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับชาวบ้านอยู่ตลอดเวลา และทบทวนวัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็นครั้งคราว เพื่อให้สอดคล้องกับความเห็นของชาวบ้าน อันจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และการเปลี่ยนแปลงของชุมชน (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2539, หน้า 69)

วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ระเบียบวิธีของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไม่ยึดติดกับรูปแบบอันเป็นมาตรฐานใด ๆ (Standard Design) การรวบรวมข้อมูลจึงสามารถใช้ได้หลายรูปแบบ (โกวิทย์ กระจ่าง, 2533, หน้า 43) ส่วนใหญ่ใช้วิธีการเช่นเดียวกันกับการวิจัยเชิงคุณภาพ เริ่มตั้งแต่การเข้าสนาม และสร้างความสัมพันธ์ การสังเกต การสัมภาษณ์และการวิเคราะห์เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีขั้นตอนมากกว่าการวิจัยเชิงคุณภาพ เพราะต้องมีการปฏิบัติหรือกิจกรรมเพิ่มเข้ามา ตลอดจนการติดตามและปรับปรุงแก้ไขกิจกรรมนั้น อย่างไรก็ตามวิธีการในการทำกิจกรรมและการติดตาม ยังคงใช้วิธีการเชิงคุณภาพเช่นกัน ซึ่งกลวิธีหลักของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีดังนี้ (อมรา พงศาพิชญ์, 2529, หน้า 25-26) ประกอบด้วยกลวิธีหลัก ดังนี้

1. เน้นการศึกษาชุมชน โดยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน การศึกษาปัญหาและความต้องการ เป็นการช่วยกันวิเคราะห์สภาพปัจจุบันว่ามีข้อบกพร่องที่ใดบ้าง เรื่องอะไร

บางหน่วยงานเชื่อว่าการศึกษาความต้องการจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ซึ่งรัฐบาลกำลังให้ทำทุกหมู่บ้าน อยู่ในปัจจุบัน เป็นวิธีการศึกษาสภาพชุมชนเพื่อเรียนรู้ปัญหาของชุมชนอยู่แล้ว ถ้าชาวบ้านได้ช่วยกัน ศึกษาวิเคราะห์กันอย่างจริงจังและไม่ใช้การกรอกข้อมูลโดยผู้ใหญ่บ้านหรือผู้ทรงคุณวุฒิเพียง 1-2 คน ก็คงพอถือได้ว่าเป็นการศึกษาสภาพชุมชนกันพอสมควร

นอกเหนือจากการศึกษาสภาพชุมชนเพื่อดูปัญหาที่ควรแก้ไขแล้ว ถ้าจะมีการแก้ไขให้ได้ผล ก็ควรจะมีการสำรวจทรัพยากรในชุมชน ซึ่งจะรวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ บริการของ หน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนด้วย

2. เน้นการหาแนวทางการแก้ไขปัญหา โดยประชาชนมีส่วนร่วมการวิเคราะห์ปัญหาชุมชน และศึกษาดูว่าทรัพยากรในท้องถิ่นมีอะไรบ้างที่จะนำไปสู่วิธีการแก้ไข เป็นการพยายามประยุกต์ข้อมูล 2 เรื่อง คือ เรื่องปัญหาและทรัพยากรท้องถิ่น ดูว่าทำอย่างไรจึงจะนำทรัพยากรในท้องถิ่นมาแก้ ปัญหาได้ จะต้องมองดูทุกแง่มุม

3. เน้นการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคัดเลือกโครงการเพื่อนำไปปฏิบัติ ถ้ามีปัญหามากหลาย เรื่อง และมีแนวทางแก้ไขปัญหาโดยใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นได้หลายวิธี จะต้องมีการพิจารณากันว่า ปัญหาเรื่องใดเร่งด่วนกว่า และวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าววิธีใดจึงจะเหมาะสมกว่ากัน การพิจารณาเรื่อง ความเหมาะสมของโครงการในการนำไปปฏิบัติ อาจต้องพิจารณาเชิงเศรษฐศาสตร์ในแง่ของความคุ้มค่า นอกจากนี้ต้องพิจารณาความเหมาะสมกับพื้นที่วัฒนธรรมพื้นบ้านเดิม ฯลฯ

4. เน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินการแก้ปัญหาและสามารถทำต่อไปได้หลังจาก นักวิจัยออกจากพื้นที่แล้ว วิธีการที่จะทำให้งานเดินต่อไปได้ตลอดคือ การหาคนในหมู่บ้านเป็นแกนนำ ในการทำงานตั้งแต่ต้นและเพื่อให้แกนนำในหมู่บ้านสามารถทำงานต่อไปได้ควรมีเครื่องมือหรือ อุปกรณ์ เพื่อช่วยส่งเสริมในการสื่อสารให้ข้อมูลแก่ชาวบ้านต่อไปในทางปฏิบัติ

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไม่ใช่เป็นเพียงการวิจัยเพื่อค้นหาคำตอบ เพื่อสร้างแนวคิดทฤษฎีหรือเพื่อวางแผนดำเนินการแก้ไขปัญหาเท่านั้น แต่ในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้เป็นงานพัฒนาทั้งบุคคลและชุมชน มีกระบวนการศึกษาเพื่อพัฒนาศักยภาพของบุคลากรที่เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, กระทรวงศึกษาธิการ, 2538, หน้า 13)

ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มี 3 ฝ่าย คือ ชาวบ้าน ซึ่งเป็น ตัวแทนของชุมชน นักวิจัย ซึ่งเป็นตัวแทนของนักวิชาการที่สนใจเรื่องการพัฒนา และนักพัฒนาซึ่งเป็นตัวแทนของฝ่ายรัฐบาลหรือองค์กรพัฒนาเอกชน สองฝ่ายหลังนี้นับรวมๆกันเป็นฝ่ายคนนอกชุมชน ส่วนชาวบ้านเป็นฝ่ายคนในชุมชน ทั้งสามฝ่ายนี้ควรมีบทบาทเท่าเทียมกันในการร่วมกำหนดปัญหาและเลือกแนวทางปฏิบัติการ ซึ่งเป็นการผสมผสานกันระหว่างความรู้เชิงทฤษฎีและระเบียบวิธีของนักวิจัย เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของนักพัฒนา และความต้องการกับความรอบรู้ของชาวบ้าน โดยถือว่าข้อมูลในชุมชนชาวบ้านจะเป็นผู้รู้ดีที่สุด ทั้งสามฝ่ายมีโลกทัศน์ต่างกันไปตามกรอบแนวคิดที่ตนยึดถือ การทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะเป็นการเชื่อมโยงคุณสมบัติของแต่ละฝ่ายมาเอื้อแก่กัน เพื่อให้มีโลกทัศน์ร่วม เพื่อความเข้าใจร่วมกันในเรื่องของการพัฒนา ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ (สุภางศ์ จันทวานิช, 2539, หน้า 70)

บทบาทของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

บทบาทของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยการมีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม อาจแบ่งออกเป็น 6 ชั้น ดังนี้ (พศิน แดงจวง, 2538, หน้า 14-15)

1. การเรียนรู้ร่วมกันเป็นช่วงแรกของการทำงาน เป็นการพบปะหารือแลกเปลี่ยนข่าวสาร ข้อมูลต่อกัน นับเป็นการเริ่มเปิดพรมแดนแห่งมิตรภาพ
2. การสร้างเงื่อนไขการเรียนรู้ ทั้งฝ่ายชาวบ้าน ฝ่ายนักพัฒนาและนักวิชาการ เริ่มสร้างเงื่อนไขการเรียนรู้ให้เกิดกับฝ่ายตรงข้าม เช่น นักพัฒนาอาจจะสร้างโดยการประชุม ฝึกอบรม การดูงานทางชาวบ้านอาจจะสร้างโดยการตั้งวงนิทนาให้ชาวสื่อเป็นการทดสอบจิตใจระหว่างกัน
3. การจำแนกบทบาทใน 2 ขั้นตอน ต่างก็วิเคราะห์บทบาทของแต่ละฝ่ายตลอดเวลา ในขั้นตอนนี้การจำแนกบทบาทจะเริ่มมีความชัดเจนยิ่งขึ้นว่าใครมีลักษณะคุณสมบัติอย่างไร มีความถนัดด้านใด
4. ขึ้นเห็นคุณค่า แต่ละฝ่ายเริ่มเห็นคุณค่า ความหมายของกันและกัน เริ่มที่จะหาแนวทางร่วมกันต่อไป

5. **ชั้นจัดกิจกรรม** แต่ละฝ่ายกำหนดกิจกรรมการทำงานร่วมกัน และดำเนินการจัดกิจกรรมเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชน
6. **ชั้นเผยแพร่** และขยายความร่วมมือเป็นการสรุปทเรียน การทำงานจากในหมู่บ้านและเผยแพร่ไปสู่หมู่บ้านใกล้เคียง และก็เริ่มต้นจากบทบาทแรกในหมู่บ้านต่อไปอีก

บทบาทของฝ่ายนักวิจัย

ในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างกลุ่มชาวบ้านกับนักวิจัยจากภายนอกชุมชน ซึ่งเป็นผู้ที่มีทักษะเฉพาะ เช่น ด้านการวิจัยการศึกษา การสาธารณสุข การจัดการหรือเทคนิคอื่น ๆ (พันธทิพย์ รามสูต, 2540, หน้า 86) ซึ่งโดยปกติ นักวิจัยมักจะไม่ใช่ว่าผู้ที่จะมาใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนอยู่ได้ตลอดปี และการถ่ายทอดข้อมูลนั้นก็อาจถูกครอบงำโดยความเชื่อมั่นในเชิงวิชาการ หรืออุดมการณ์ จนทำให้ชาวบ้านไม่สามารถเข้าใจได้ ถองแท้ (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2539, หน้า 71) ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องเผชิญสภาวะอยู่ในระหว่าง เขาควาย (Dilemma) ที่ต้องเสี่ยงในการนำเอานวัตกรรมใหม่เข้าไปในสังคมที่มีสภาพวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจ แตกต่างจากวัฒนธรรมของตน (พันธทิพย์ รามสูต, 2540, หน้า 67) นอกจากนี้ กมล สูดประเสริฐ (2540, หน้า 18) ได้กล่าวถึงบทบาทของนักวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ว่า นักวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หรือผู้ประสานงานการวิจัยนั้น ต้องมีความสามารถในการส่งเสริมบรรยากาศแบบประชาธิปไตยในชุมชนอย่างเป็นกันเอง และเปิดเผยด้วยวิธีการเช่นนี้ก็จะสามารถส่งเสริมชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและทำงานร่วมกันได้ และการนี้จะสามารถประสานงานในกระบวนการของชุมชนนี้ได้ นั้นต้องอาศัยความรู้ในเรื่องสภาพการณ์ของชุมชนเป็นอย่างดี ผู้ประสานงานการวิจัยต้องเข้าใจปัญหาหลักและข้อขัดแย้งที่เกี่ยวข้องในชุมชน

บทบาทของฝ่ายนักปฏิบัติ

ฝ่ายนักปฏิบัติซึ่งเป็นตัวแทนของฝ่ายรัฐบาลหรือองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นฝ่ายที่ได้รับผลการวิจัยที่มุ่งนำไปใช้เพื่อแก้ปัญหาในการปฏิบัติงานที่เป็นอยู่ให้ดีขึ้น ฝ่ายนักปฏิบัติมีส่วนสำคัญในด้านการวิจัยเชิงปฏิบัติการ มีลักษณะการดำเนินการวิจัยว่า ได้ดำเนินการก้าวหน้าไปมากน้อยเพียงไร ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการปฏิบัติงานเพียงใด เพราะจุดมุ่งหมายสำคัญเบื้องต้นของการวิจัย

เชิงปฏิบัติการ คือ ต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในการปฏิบัติงาน การประเมินผลจึงเป็นกิจกรรมที่ต้องการจะค้นหาว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงในการทำงานไปในทิศทางที่ต้องการมากน้อยเพียงไร (Lynton and Pareek:393,อ้างใน วิพุทธิ์ นิลโมจน์, 2528, หน้า 53)

สำหรับแนวทางทั่วไปของนักปฏิบัติ ทวีป ศิริรัศมี (2537, หน้า 20) ได้เสนอแนวทางปฏิบัติในโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการไว้ดังนี้

1. ต้องคิดว่าเราเองเป็นนักวิจัยคนหนึ่ง จะต้องคิดว่าการทำวิจัยก็เหมือนกับการดำเนินชีวิตประจำวันจะต้องดำเนินการตามวิธีทางวิทยาศาสตร์ที่มีเหตุผลและเป็นระบบ
2. การวิจัยเป็นสิ่งที่นักปฏิบัติเรียนรู้ได้ นักปฏิบัติต้องเข้าใจว่าการที่ตนเองมีความรู้น้อยในทางทฤษฎี ไม่ใช่สิ่งที่จะปิดกั้นการเรียนรู้ ต้องมีทัศนคติที่ดีต่อการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ
3. ควรทุ่มเทเวลาทั้งหมดให้กับการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ การทำวิจัยที่จะประสบความสำเร็จจะต้องทุ่มเทเวลาตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงจุดสิ้นสุดการเรียนรู้จะเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาที่ทำวิจัย
4. ต้องคิดว่านักวิจัยเป็นสมาชิกในทีมที่จะช่วยแก้ปัญหา แนวความคิดทางทฤษฎีของนักวิจัยเป็นสิ่งที่น่ารับฟัง อย่าปฏิเสธแนวคิดใหม่ ๆ ในทันทีโดยยังไม่ได้ศึกษาให้ถ่องแท้เสียก่อน
5. อย่าคิดว่านักวิจัยก้าวร้าวงาน ต้องมีความรู้สึกเป็นมิตรกับนักวิจัย ถึงแม้ว่าเขาจะเป็นบุคคลภายนอก ต้องคิดว่านักวิจัยจะมาช่วยเป็นหลักในการให้คำปรึกษา และทำงานร่วมกันเป็นทีม
6. ถ้ายังไม่เข้าใจ อย่าล้มเลิกความพยายาม นักปฏิบัติที่พบกับความยุ่งยากกับปัญหาในตอนแรก จะต้องทำใจว่าปัญหาทุกปัญหาสามารถแก้ไขได้ จงมองโลกในแง่ดี
7. อย่าหวังผลมากเกินไป ต้องเข้าใจว่าการทำงานวิจัยเป็นทีม โดยมีนักวิจัยเข้าร่วมด้วย ก็อาจจะไม่ประสบความสำเร็จอย่างเลิศลอยก็ได้ ต้องทำใจที่จะยอมรับความล้มเหลว ขอแต่เพียงว่าให้ใช้ความพยายามให้มากที่สุดในการแก้ไขปัญหาอย่างสุดความสามารถ ผลออกมาอย่างไรก็น่าจะพอใจ

บทบาทของฝ่ายประชาชน

บทบาทฝ่ายประชาชนในฐานะผู้ร่วมวิจัย เป็นวิธีการที่ให้ประชาชนซึ่งเป็นผู้วิจัยเข้ามามีส่วนร่วมวิจัย ซึ่งผลของการวิจัยชาวบ้านสามารถนำมาใช้ประกอบการวางแผน ดำเนินโครงการพัฒนาชุมชนของตนได้ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการวิจัยนั้นประชาชนจะเป็น ตัวหลัก (Main Actors)

ตลอดกระบวนการวิจัย ถือเป็นผู้ร่วมในการกำหนดแบบแผนในการวิจัย การรวบรวมข้อมูล การแปลความหมายของข้อมูลเพื่อใช้ในการวางแผนในการดำเนินโครงการและประเมินโครงการพัฒนาชุมชนของตนเอง การมีส่วนร่วมของประชาชนในลักษณะนี้เป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เรียนรู้วิธีการคิดเอง ทำเอง และแก้ปัญหาเอง โดยที่นักวิจัยเป็นเพียงผู้กระตุ้นและเอื้ออำนวยให้เกิดการเสวนา การค้นคว้า การอภิปราย การวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา และแนวทางในการแก้ปัญหา ซึ่งจะนำไปสู่การพึ่งตนเองในแง่ของการแก้ปัญหาในชุมชนได้ในอนาคต (โกวิทย์ กระจ่าง, 2533, หน้า 41) อีกทั้งการมีส่วนร่วมของประชาชนจะทำให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองและมีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจนทำให้เกิดการพึ่งตนเองได้ในที่สุด เป็นการรวมกลุ่มบุคคลที่มีความสามารถและมีศักยภาพในกระบวนการแก้ปัญหาและร่วมทำกิจกรรมซึ่งมีความสำคัญยิ่งกว่าผลลัพธ์ที่ได้จากการกระทำนั้น แม้โครงการจะสิ้นสุดลงแล้วก็ตาม แต่การมีส่วนร่วมก็จะยังคงมีอยู่ตลอดไป ทำให้ประชาชนได้รับประโยชน์อย่างถาวรและยั่งยืน (อลิศรา ชูชาติและคณะ, 2538, หน้า 4)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

แนวคิดของการมีส่วนร่วมเริ่มใช้กันและพูดถึงกันมากขึ้นจนเป็นเรื่องปกติในเรื่องวางรูปแบบโครงการ ผู้จัดการโครงการจะใช้วิธีการมีส่วนร่วมเป็นทางเลือกหนึ่งของวิธีการดั้งเดิม(Conventional) (พันธทิพย์ รามสูต, 2540, หน้า 68) ดังนั้นจึงมีนักวิชาการ นักพัฒนาจำนวนไม่น้อยที่พยายามแสวงหาวิธีการช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และพบว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้เป็นวิธีหนึ่งที่ได้ผล ประกอบกับองค์การอนามัยโลก ธนาคารโลกต่างก็ส่งเสริมและเสนอแนะให้มีการสร้างเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยเน้นให้มีกระบวนการศึกษาไปพร้อม ๆ กันกับการวิจัย (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, กระทรวงศึกษาธิการ, 2538., หน้า 10) ดังนั้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงถูกนำมาใช้ในงานพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ทั้งในประเทศไทยและในต่างประเทศ ซึ่งวิวัฒนาการของรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นไปตามอิทธิพลของรูปแบบของการพัฒนา (Development-Paradigm) ที่แต่ละประเทศใช้เป็นสำคัญ(กมลสุดประเสริฐ, 2540, หน้า 8) ดังนี้

สุภางค์ จันทวานิช (2529) ทำการวิจัยโครงการศึกษาพฤติกรรมกรรมการกินของคนไทยภาคกลางโดยการให้สื่อการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยวิธีการส่งผู้ช่วยนักวิจัยที่ได้รับการอบรมแล้วเข้าไปอยู่ในหมู่บ้าน ทำการสังเกตการณ์และ สอบถาม

ในลักษณะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในครัวเรือนที่บุคคลเป้าหมายอยู่ตามหัวข้อที่กำหนดไว้ ทำการจดบันทึกข้อมูลประจำวัน และรายงานความก้าวหน้าและอุปสรรคของงานต่อกลุ่มนักวิจัย ตลอดจนให้ความรู้และคำแนะนำด้านโภชนาการแก่ชาวบ้าน และร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ทางโภชนาการทำการวัดการเจริญเติบโตของร่างกาย การวิเคราะห์ข้อมูลจะสร้างเป็นข้อสรุป มีการอภิปรายระหว่างผู้ช่วยนักวิจัย และชาวบ้านเพื่อเป็นการตรวจสอบความเที่ยงตรงและเชื่อถือได้ของข้อมูลใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาระยะที่ 2 ต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ วัฒนาศรี ประทุมสินธุ์ (2529) ที่ได้ทำการวิจัยโครงการศึกษาพฤติกรรม การกินของคนไทยภาคใต้ ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือให้ประชากรกลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมในการวิจัยด้วยการเก็บข้อมูล ทำโดยให้ผู้ช่วยนักวิจัยเข้าไปประจำในหมู่บ้านเป้าหมาย ทำการซักถาม พูดคุย สังเกตและบันทึก จัดให้มีการสัมมนาระหว่างชาวบ้าน ครู ผู้สื่อข่าวสาธารณสุข อาสาสมัครประจำหมู่บ้าน ผู้นำในหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่สาธารณสุข หมอตำแย นักวิจัย และผู้ช่วยนักวิจัย โดยจัดกิจกรรมแบบต่าง ๆ ดังนี้

1. นักวิจัยสรุปข้อมูลที่ได้จากการวิจัย แล้วเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมสัมมนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเรื่องพฤติกรรมซึ่งกันและกัน
2. ผู้เข้าร่วมสัมมนาจากทุกหมู่บ้านจัดทำอาหารมากินร่วมกัน เป็นอาหารที่กินปกติ ทุกวัน และอาหารสำหรับโอกาสพิเศษต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความสนิทสนม ได้เรียนรู้เรื่องอาหารและวิธีการปรุงของแต่ละบ้าน แต่ละคนจะให้ข้อมูลเกี่ยวกับอาหารที่นำมาด้วย
3. หลังอาหารมีการสรุปผลการสัมมนา รวบรวมข้อเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับอาหารและโภชนาการ รวมทั้งแลกเปลี่ยนพฤติกรรมการกินให้ถูกต้องและเหมาะสม ในทำนองเดียวกันจากผลการวิจัยของยິงยง เทาประเสริฐ (2531) ซึ่งได้ทำการวิจัยโครงการศึกษาพฤติกรรมการกินของคนไทยภาคเหนือตอนบน ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมผสมกับ Classic Nutrition Survey ในการวิจัยได้พัฒนาวิธีการรวบรวมข้อมูลด้านพฤติกรรมการกินโดยวิธี Ethno Science ซึ่งบูรณาการเอาวิธีทางวิทยาศาสตร์ร่วมกับทางมนุษยวิทยา ใช้ชื่อการศึกษานี้ว่า "เปิดใจเล่าประสบการณ์สู่กลุ่มหรือจับเข้าคุยกัน" (Openhearted Discussion Approach) วิธีการคือ เสริมบทบาทอาสาสมัครโภชนาการหมู่บ้าน (อสภ.) ด้วยการฝึกอบรมให้สามารถเป็นผู้ช่วย หรือตัวแทนนักวิจัยในหมู่บ้านเป็นตัวกระตุ้นหรือประสานงานให้กลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมในกิจกรรมการวิจัย สร้างบรรยากาศให้เกิดการพูดคุย และถกเถียงกันในเรื่องที่ต้องการให้สมาชิกเล่าออกมาจากใจและจากความคิดของตนเอง

ในการนำกลุ่มเป้าหมายมาเสวนากันที่บ้านคนใดคนหนึ่งจากระบบการใช้อาสาสมัครเป็นสะพานเชื่อม แสดงให้เห็นถึงประสิทธิภาพในการทำให้เกิดการมีส่วนร่วมและความร่วมมืออย่างดีของกลุ่มเป้าหมาย ข้อมูลที่ได้จะนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนา พฤติกรรม การกินในระยะที่ 2 ตามเจตนาของการวิจัยต่อไปและผลการวิจัยนี้ยังสอดคล้องกับผลการวิจัยของธรา วิริยะพานิช (2531) ซึ่งได้ทำการวิจัยโครงการศึกษาพฤติกรรมกรรมการกินของคนไทย ภาคอีสานตอนล่าง วิธีการวิจัยตลอดกระบวนการเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นแกนนำ ในระยะแรกชาวบ้านมีส่วนร่วมในการศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมกรรมการกินของเขา โดยผู้วิจัยให้โอกาสชาวบ้านบอกเล่าแสดงความคิดเห็นในหัวข้อหรือแนวคำถามที่ได้เตรียมไว้ ใช้การสังเกต ซักถาม แล้วกลับมาจดบันทึกในแต่ละเรื่องหรือแต่ละวัน ผู้ช่วยนักวิจัยจะประจำอยู่ในหมู่บ้าน ในระยะที่สอง คณะผู้ดำเนินการวิจัยได้ตัดสินใจที่จะศึกษาวิจัยโดยมุ่งหารูปแบบของการสื่อสารเพื่อปรับปรุง พฤติกรรมการกิน ด้วยมองว่า เทคนิคทางการสื่อสารอาจก่อให้เกิดจิตสำนึกที่ถูกต้องเหมาะสม สามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาปรับปรุงพฤติกรรมกรรมการกินให้ถูกต้องเหมาะสม ต่อมาในปี พ.ศ. 2532 อุไรวรรณ ตันกิมยง (2532) ทำการศึกษาวิจัยในโครงการงานพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนเพื่อเก็บข้อมูลที่ใช้ในการวางแผนและปรับปรุงโครงการในการแก้ปัญหาทางด้านป่าไม้ และการใช้ที่ดิน ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยความร่วมมือจาก 3 ฝ่าย คือ นักวิจัย เจ้าหน้าที่ป่าไม้ และประชากรเป้าหมายในโครงการ ในการวิจัยนี้ได้พัฒนารูปแบบการศึกษาขึ้น เรียกว่าการวิเคราะห์ระบบงาน (Operation Process Analysis หรือ OPA) เป็นงานที่ทำอย่างต่อเนื่อง เพื่อการสรุปรวบรวมข้อเท็จจริงจากพื้นที่ ให้เกิดระบบข้อมูลที่ส่งกลับไปยังหน่วยวางแผนและติดตามการปฏิบัติงาน ใช้เป็นพื้นฐานในการร่วมประชุมปรึกษาพิจารณาปรับปรุงแผนงานและกำหนดกิจกรรมให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปในพื้นที่ทุก ๆ เดือน วิธีการคือ ส่งนักวิเคราะห์สนาม (Field Analyst) เข้าไปเก็บข้อมูลบางชุมชน และการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ในโครงการป่าไม้ โดยทั้ง 3 ฝ่าย ได้ร่วมมือกันประเมินสภาพปัญหาของชุมชนมีผลทำให้ได้เครื่องมือในการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดิน (Participatory Land-Use Planning) ซึ่งชาวบ้านได้ร่วมคิดและวางแผน ต่อมาสำนักงานโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ จังหวัดกระบี่ (2538) ได้นำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ไปใช้ในการดำเนินงานโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของกระทรวงศึกษาธิการในจังหวัดกระบี่ ซึ่งโครงการดังกล่าวมี เป้าหมายเพื่อขยายโอกาส และปรับปรุงคุณภาพการศึกษาขั้นพื้นฐานและการศึกษาเพื่ออาชีพให้กลุ่มผู้ด้อยโอกาสได้รับการบริการที่ดีขึ้น

โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มขีดความสามารถของ เจ้าหน้าที่และผู้ปฏิบัติงานกับเจ้าหน้าที่รัฐบาล จากส่วนกลาง หรือหน่วยงานเอกชนอื่น ๆ กับตัวแทนชุมชน โดยใช้วิธีการที่มุ่งเน้นให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในขณะทำงานได้มีส่วนร่วมใน โครงการดังกล่าว ผู้มีส่วนร่วมทุกฝ่ายได้ดำเนินงานตามแบบ และวัตถุประสงค์ของโครงการ ทั้งระยะสั้นและระยะยาว มีการติดตามและประเมินผลด้วยวิธีการ สัมภาษณ์ การตรวจผลงาน การสังเกต การอภิปรายกลุ่ม (Focus Group) ร่วมกับคณะทำงานโครงการดังกล่าวทุกระดับ ทุกพื้นที่ รวมทั้งผู้ได้รับผลประโยชน์โดยตรง ผู้ได้รับผลประโยชน์โดยอ้อม ต่อมา ในปี พ.ศ. 2540 สำนักงานประสานงานโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ กระทรวงศึกษาธิการได้นำ รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาใช้ในการปรับปรุงแบบยุทธศาสตร์ของโครงการดังกล่าวอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งจากผลการวิจัยของ เชิดศักดิ์ ชุมนุช (2540) ได้ใช้วิธีการทางคุณภาพในโรงเรียน บ้านท่ามะขาม ตำบลตะนาวศรี อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรีโดยการเลือกใช้วิธี ชาติพันธุ์วรรณา และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมวิธีการหลัก คือ การเข้าไปมีส่วนร่วมกับกระบวนการของชุมชน เพื่อรับฟังปัญหา และตอบสนองต่อเป้าหมายของชุมชน โดยไม่ได้กำหนดเป้าหมายของงานนิเทศ การวิจัยและกระบวนการไว้ล่วงหน้าในการเข้าไปในหมู่บ้านเป็นเวลา 6 ครั้ง ๆ 3 - 5 วัน ระหว่างเดือน ธันวาคม 2539 - 2540 ปรากฏผลทางการนิเทศและวิจัยว่า ชุมชนได้มีความรู้สึกที่ดีขึ้นต่อโรงเรียนและการจัดการศึกษาของโครงการ โดยเห็นได้จากการบอกกล่าวและแสดงออกในทางที่ดีของสมาชิกของชุมชนและการให้ข้อเสนอแนะ และร่วมมือในการปรับปรุงโรงเรียน และจัดกิจกรรมอันเป็นประโยชน์ ซึ่งเป็นกระบวนการของการปรับปรุงแผนยุทธศาสตร์ของโรงเรียนด้วย

ส่วนในต่างประเทศนั้น มีการนำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไปใช้ และได้พัฒนาเทคนิคในรูปแบบต่าง ๆ กันไปตามลักษณะงาน เช่น ประเทศฟิลิปปินส์ รัฐบาลมีนโยบายในการพัฒนาระบบชลประทานขนาดเล็กที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน แต่หน่วยงานปฏิบัติไม่มีข้อมูลในระดับพื้นที่ที่สามารถนำมาใช้ในการวางแผนและปรับปรุงโครงการ นอกจากนั้น หน่วยงานปฏิบัติยังไม่มีประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับประชาชน ขณะเดียวกันการมีส่วนร่วมของประชาชนถือว่ามีความสำคัญมาก เพราะตามโครงการพัฒนาที่รัฐลงทุนให้ก่อนในระยะยาวโดยไม่คิดดอกเบี้ย ถ้าขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนโครงการดังกล่าวย่อมประสบความล้มเหลว ดังนั้นเพื่อช่วยเหลือหน่วยปฏิบัติทางมูลนิธิฟอร์ดได้นำเทคนิควิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไปใช้ โดยพัฒนาเทคนิคเพื่อการเก็บรวบรวมข้อมูลในระดับหมู่บ้านให้กับผู้จัดการโครงการ เพื่อใช้ในการวางแผนและปรับปรุง

โครงการ ซึ่งเทคนิค ที่พัฒนาขึ้น เรียกว่า การวิจัยกระบวนการ (Process Documentation Research) (Korten, 1980) การเก็บรวบรวมข้อมูลจะเป็นการร่วมกัน 3 ฝ่าย คือ นักวิจัย หน่วยปฏิบัติ และประชาชน วิธีการหนึ่งที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล คือ การกลั่นกรองข่าวเพื่อศึกษาเกี่ยวกับการตัดสินใจและการแก้ปัญหา

ในการวิจัยแบบประเมินผล ก็ได้มีการนำเทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไปใช้ เพราะสามารถนำข้อมูลที่ได้รับจากการวิจัยไปใช้ในการปรับปรุงดำเนินงานของโครงการ และประเมินผลเมื่อสิ้นสุดโครงการ ซึ่งแตกต่างจากการวิจัยประเมินผลแบบเดิมที่ผลการวิจัยที่ได้รับไม่สามารถนำไปปรับปรุงโครงการได้เลย ซึ่งเทคนิคการวิจัยประเมินผลแบบใหม่พัฒนาภายใต้โครงการสร้างที่พักอาศัยเพื่อแก้ปัญหาสลัมของธนาคารโลกในแถบลาตินอเมริกา เทคนิคการวิจัยแบบประเมินผลแบบใหม่นี้เรียกว่า การวิจัยประเมินผลแบบมีส่วนร่วม (Lasal, 1983) วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลของนักวิจัยใช้สมุดบันทึกประจำวัน (Diary) เป็นเครื่องช่วยในการเก็บข้อมูล

นอกเหนือจากงานด้านการพัฒนาแล้ว การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยังได้นำไปใช้ในงานทางด้านธุรกิจ เช่น การรักษางานให้คงอยู่ของโรงงานอุตสาหกรรมซีร็อก (Whyte, 1991) โดยการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของพนักงาน ราคาของสินค้า และเพิ่มกิจกรรมการผลิต ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย คือ ที่ปรึกษาของโรงงาน กลุ่มผู้จัดการ และสมาคมแรงงานร่วมกันอภิปรายและวางแผนเพื่อทำการศึกษาค้นหาข้อมูลที่จะนำมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงนโยบายเพื่อพัฒนาโรงงานอุตสาหกรรม

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ว่ารูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของการวิจัยแต่ละเรื่อง ไม่ได้เสนอเป็นรูปแบบให้มองได้ชัดเจนทั้งหมด ดังนั้นการนำกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาใช้ในการพัฒนาชุมชนจึงควรจะมีการประยุกต์ใช้วิธีหรือขบวนการของการวิจัยแบบนี้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการพัฒนาชุมชนได้ ขบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ได้รับการประยุกต์แล้ว จะต้องเป็นขบวนการที่เป็นไปได้ในโลกแห่งความเป็นจริง สามารถเห็นผลได้ในระยะเวลาไม่นานมากนักซึ่งมีแนวคิดโดยสรุปดังนี้ (สมอาจ วงษ์ชมทอง, 2536, หน้า 32-33)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นงานพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานว่า นักวิจัย นักพัฒนา และชาวบ้าน ทำวิจัยร่วมกัน โดยมีการแสวงหาข้อเท็จจริงในชุมชน และแสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหาโดยชาวบ้านเป็นคนให้ข้อมูล มีการปฏิบัติที่นำไปสู่การแก้ปัญหา ซึ่งทุกอย่างเกิดขึ้นในชุมชน โดยชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการพัฒนาที่อยู่บน

พื้นฐานของการแสวงหาข้อมูลอย่างเป็นวิทยาศาสตร์และเป็นระบบ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่สุดของการวิจัยแบบนี้ และมีนักวิจัยที่เป็นผู้จุดไฟให้เกิดกระบวนการต่างๆ ขึ้น ผลที่เกิดขึ้นจะได้กับชุมชน ดังนั้น จะเห็นได้ว่ากระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะประกอบไปด้วย มีผู้กระตุ้น (นักวิจัย) มีกลุ่มชุมชนเป็นผู้ร่วมวิจัย มีกิจกรรมที่ดำเนินในชุมชนนั้นๆ มีการรวมกลุ่มทำงาน ซึ่งเป็นดัชนีพัฒนาคนและหน่วยงาน มีการแสวงหาข้อเท็จจริง และมีกิจกรรมสำหรับแก้ปัญหาที่ดำเนินอย่างต่อเนื่องเกิดในชุมชนนั้น วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของเรื่องที่วิจัย

ความคิดสร้างสรรค์

ความสำคัญและความหมายของความคิดสร้างสรรค์

ความคิดสร้างสรรค์เป็นสิ่งที่อยู่ในตัวบุคคลทุกคนมากน้อยแตกต่างกันไป(กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2534, หน้า 1) ถือเป็นความสามารถที่สำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ ซึ่งมีคุณภาพมากกว่าความสามารถด้านอื่น ๆ และเป็นปัจจัยที่จำเป็นอย่างยิ่งในการส่งเสริมความเจริญก้าวหน้าของประเทศ (อารี พันธุ์ณี, 2540, หน้า 1) เนื่องจากบุคคลที่มีคุณภาพจำเป็นต้องมีความคิดสร้างสรรค์ (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2534, หน้า 1) ซึ่งเป็นทักษะที่มีอยู่ในบุคคลทุกคน และสามารถพัฒนาให้สูงขึ้นได้โดยอาศัยการเรียนรู้ และการจัดบรรยากาศที่เอื้ออำนวย (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2534, หน้า 7) บุคคลที่มีความคิดสร้างสรรค์จะสามารถ สร้างสรรค์ตนเองและสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในลักษณะที่เหมาะสม ฟังพอใจ และมีชีวิตที่เป็นสุขได้ จากแรงดลใจ จินตนาการที่ควบคู่กับความอุตสาหะบากบั่นอย่างเต็มกำลังความสามารถ ก็จะช่วยให้บุคคลประสบความสำเร็จตามเป้าหมายได้ในที่สุด (อารี พันธุ์ณี, 2540, หน้า 69) จึงกล่าวได้ว่าความคิดสร้างสรรค์เป็นคุณสมบัติที่สำคัญ ซึ่งจำเป็นต้องส่งเสริมและพัฒนาให้เกิดขึ้นกับบุคคลทุกคน

อย่างไรก็ตาม ความคิดสร้างสรรค์ถือเป็นเรื่องที่สลับซับซ้อน ยากแก่การให้คำจำกัดความที่แน่นอนตายตัว (สมศักดิ์ ภูวิภาดาวรรณ, 2535, หน้า 2) เนื่องจากความคิดสร้างสรรค์สามารถมองในแง่มุมที่แตกต่างกันออกไปได้อย่างกว้างขวาง ซึ่งนักการศึกษาหลายท่านได้ให้ความหมายของความคิดสร้างสรรค์ไว้ในประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้คือ

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (2534, หน้า 2) กล่าวว่า ความคิดสร้างสรรค์ หมายถึง

ความสามารถในการมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ โดยมีสิ่งเร้าเป็นตัวกระตุ้น ทำให้เกิดความคิดใหม่ต่อเนื่องกันไป และความคิดสร้างสรรค์นี้ประกอบด้วยความคล่องในการคิด ความคิดยืดหยุ่น และความคิดที่เป็นของตัวเองโดยเฉพาะหรือความคิดริเริ่ม

สมศักดิ์ ภูวิภาดาพรรณ (2535, หน้า 3) ได้กล่าวถึงความหมายของความคิดสร้างสรรค์ไว้ 2 ประการ ประการแรกคือความคิดสร้างสรรค์เป็นเรื่องที่สลับซับซ้อนยากแก่การให้คำจำกัดความที่แน่นอนตายตัว ประการที่สองความคิดสร้างสรรค์สามารถพิจารณาได้ในสามลักษณะ คือ ในเชิงผลงาน (Product) โดยผลงานนั้นต้องเป็นงานที่แปลกใหม่และมีคุณค่า กล่าวคือ ใช้งานได้โดยมีคนยอมรับ และในเชิงกระบวนการ (Process) โดยกระบวนการคิดสร้างสรรค์คือการเชื่อมโยงสิ่งของหรือความคิดที่มีความแตกต่างกันมากเข้าด้วยกัน ประการสุดท้ายหากพิจารณาความคิดสร้างสรรค์เชิงบุคคล บุคคลนั้นจะต้องมีความแปลกเป็นตัวของตัวเอง (Originality) เป็นผู้ที่มีความคิดคล่อง (Fluency) มีความคิดยืดหยุ่น (Flexibility) และสามารถให้รายละเอียดในความคิดนั้นๆ ได้ (Elaboration)

อารี พันธุ์ณี (2540, หน้า 6) ได้กล่าวถึงความหมายของความคิดสร้างสรรค์ว่าเป็นกระบวนการทางสมองที่คิดในลักษณะอนกนัย นำไปสู่การคิด ค้นพบสิ่งแปลกใหม่ด้วยการคิดดัดแปลง ประยุกต์จากความคิดเดิมผสมผสานกันให้เกิดสิ่งใหม่

ไอเซนค์ และ อาโนลด์ (Eysenck and Arnold, 1972, อ้างใน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2526, หน้า 67) ได้ให้คำจำกัดความของความคิดสร้างสรรค์ไว้ในหนังสือ Encyclopedia of Psychology ว่า เป็นความสามารถที่มองเห็นความสัมพันธ์ในแง่มุมใหม่ มีความคิดที่แปลกและแตกต่างไปจากรูปแบบการคิดที่มีมาแต่เดิม

กิลฟอร์ด (Guilford, 1959:p. 389) กล่าวว่า ความคิดสร้างสรรค์เป็นลักษณะความคิดอนกนัย (Divergent Thinking) เป็นความสามารถทางสมองที่สามารถคิดได้หลาย ทิศทางหลายแง่ หลายมุม คิดได้กว้างไกล ซึ่งจะนำไปสู่การคิดประดิษฐ์สิ่งแปลกใหม่ รวมถึงการคิดค้นพบวิธีการแก้ปัญหาได้สำเร็จด้วยความคิดอนกนัยประกอบด้วยลักษณะความคิดริเริ่ม (Originality) ความคิดคล่องตัว (Fluency) ความยืดหยุ่นในการคิด (Flexibility) และความคิดละเอียดลออ (Elaboration) ดังนั้น ความคิดอนกนัยหรือความคิดแบบกระจาย (Divergent Thinking) จึงตรงกันข้ามกับความคิดเอกนัย (Convergent Thinking) หรือความคิดในทิศทางเดียว ซึ่งเป็นลักษณะความคิดที่มุ่งเน้นเพียงความ

คิดเดี่ยวเท่านั้น ในขณะที่ความคิดอเนกนัยมุ่งส่งเสริมให้เกิดความคิดหลากหลาย ทั้งปริมาณและคุณภาพ เพราะเชื่อว่าลักษณะความคิดอเนกนัยจะเป็นหนทางให้ค้นพบความคิดที่ดีมีคุณภาพ

ทอร์เรนซ์ (Torrance, 1962, p. 16) กล่าวว่า ความคิดสร้างสรรค์เป็นความสามารถของบุคคลในการคิดสิ่งแปลกใหม่ โดยบุคคลสามารถมีความคิดสร้างสรรค์ในหลายแบบ และผลที่ได้ไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งสมบูรณ์อย่างแท้จริง อาจเป็นผลิตผลทางศิลปะ วิทยาศาสตร์วรรณคดี หรืออาจเป็นเพียงกระบวนการเท่านั้น ซึ่งเกิดจากการรวบรวมเอาความรู้ต่าง ๆ ที่ได้จากประสบการณ์เดิมมาเชื่อมโยงกับประสบการณ์ใหม่

วอลลาซและโคแกน (Wallach and Kogan, 1957 อ้างในอารี พันธุ์มณี, 2540, หน้า 4) อธิบายว่า ความคิดสร้างสรรค์ หมายถึง ความสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ กล่าวคือ เมื่อระลึกถึงสิ่งหนึ่งได้ก็จะเป็นสะพานช่วยให้ระลึกถึงสิ่งอื่นที่มีความสัมพันธ์กันได้ต่อไปอีก

แมสัน (Mason, 1960, p. 16) ได้อธิบายว่า ความคิดสร้างสรรค์ประกอบด้วย 2 องค์ประกอบ คือ มโนทัศน์ริเริ่ม (original concept) และ ความคิด (idea) ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ต่อบุคคล อื่นด้วย และความคิดสร้างสรรค์เป็นเรื่องของความสามารถในการเชื่อมโยง คนที่มีความคิด สร้างสรรค์สูงสามารถเชื่อมโยงสิ่งที่มีอยู่แล้วตั้งแต่สองสิ่งขึ้นไปให้สัมพันธ์กัน โดยที่ความสัมพันธ์เช่นนั้นไม่เคยมีมาก่อน และสามารถมองเห็นความสัมพันธ์นั้นได้ ขณะที่คนที่มีความคิดสร้างสรรค์ต่ำมองข้ามไป

จากความหมายดังกล่าว พอจะสรุปได้ว่า ความคิดสร้างสรรค์เป็นกระบวนการคิดหลายทิศทาง คิดในสิ่งที่แปลกใหม่ รวมทั้งความสามารถในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของ ความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแง่มุมใหม่ เป็นความคิดอเนกนัย ประกอบด้วยลักษณะความคิดริเริ่ม (Originality) ความคิดคล่องตัว (Fluency) ความยืดหยุ่นในการคิด (Flexibility) และความคิดละเอียดลออ (Elaboration) ถือเป็นความคิดที่มีคุณค่าและมีประโยชน์ในทาง สร้างสรรค์ของบุคคล ส่งผลให้เกิดความคิดใหม่ที่จะนำมาประยุกต์ใช้กับสถานการณ์หรือการ แก้ไขปัญหาต่าง ๆ

กระบวนการคิดสร้างสรรค์

กระบวนการคิดสร้างสรรค์ เป็นวิธีการคิด หรือกระบวนการทำงานของสมองอย่างเป็นขั้นตอนนำไปสู่การคิดและแก้ไขปัญหาได้สำเร็จความคิดสร้างสรรค์จึงเป็นกระบวนการแก้ปัญหาทางวิทยาศาสตร์

และเรียกกระบวนการลักษณะนี้ว่ากระบวนการแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ (Creative Problem Solving) (สุเทพ เชาวลิต, 2541, หน้า 66 ; อารี รังสินันท์, 2537, หน้า 5) เมื่อบุคคลเกิดความคิดสร้างสรรค์ขึ้นจะแสดงออก 2 ด้าน คือ การค้นพบ วางแผน หรือหาคำตอบสิ่งใหม่ ๆ ด้วยตนเอง และการคิดหรือหาคำตอบจากความน่าจะเป็นที่เกิดขึ้น (Mayesky, M., 1998, p. 4) อย่างไรก็ตาม มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงกระบวนการคิดสร้างสรรค์ไว้ดังนี้ คือ

ทอร์เรนซ์ (Torrance, 1965 อ้างในอารี พันธุ์มณี, 2540, หน้า 7-8) ได้แบ่งกระบวนการคิดสร้างสรรค์ออกเป็น 5 ขั้น คือ

1. การพบความจริง (Fact-Finding) ขั้นนี้เริ่มตั้งแต่บุคคลเกิดความรู้สึกกังวลใจ มีความสับสนวุ่นวาย (Mess) เกิดขึ้นในจิตใจ แต่ไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นอะไร จากจุดนี้ก็พยายามตั้งสติและพิจารณาดูว่า ความยุ่งยาก วุ่นวาย สับสน หรือสิ่งที่ทำให้กังวลใจนั้นคืออะไร
2. การค้นพบปัญหา (Problem-Finding) ขั้นนี้เกิดต่อจากขั้นที่ 1 เมื่อได้พิจารณาโดยรอบคอบแล้วจึงสรุปว่า ความกังวลใจ ความสับสนในใจนั้นก็คือการมีปัญหาเกิดขึ้นนั่นเอง
3. การตั้งสมมติฐาน (Idea-Finding) ขั้นนี้ต่อจากขั้นที่ 2 เมื่อรู้ว่ามีปัญหาเกิดขึ้นก็จะพยายามคิดและตั้งสมมติฐานขึ้น จากนั้นรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ เพื่อนำไปใช้ในการทดสอบสมมติฐาน
4. การค้นพบคำตอบ (Solution-Finding) ในขั้นนี้ก็จะพบคำตอบจากการทดสอบสมมติฐานในขั้นที่ 3
5. ยอมรับผลจากการค้นพบ (Acceptance-Finding) ขั้นนี้จะเป็นการยอมรับคำตอบที่ได้จากการพิสูจน์เรียบร้อยแล้วว่าจะแก้ปัญหาให้สำเร็จได้อย่างไร และต่อจากจุดนี้การแก้ปัญหาหรือการค้นพบยังไม่จบตรงนี้ แต่ที่ได้จากการค้นพบจะนำไปสู่หนทางที่ทำให้เกิดแนวคิดหรือสิ่งใหม่ต่อไปที่เรียกว่า New Challenges

วอลลาซ (Wallach, 1926, อ้างในสมศักดิ์ ภูวิภาดารวรรณ, 2535, หน้า 17-18) ได้อธิบายว่ากระบวนการคิดสร้างสรรค์เกิดจากความคิดสิ่งใหม่ ๆ ที่ได้จากการลองผิดลองถูก (Trial and Error) ซึ่งแบ่งได้เป็น 4 ขั้นตอนคือ

1. ขั้นการเตรียมตัว (Preparation) เป็นขั้นของการเตรียมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหา ความรู้ ทักษะ และทัศนคติที่มีต่อโลกอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้ยังรวมถึงความสามารถเชื่อมโยงสัมพันธ์ความคิดหรือสิ่งของที่มีความแตกต่างกันอย่างมากเข้าด้วยกัน

2. **ขั้นฟักตัว (Incubation)** เป็นขั้นของการพยายามลืมเรื่องที่ต้องการคิดเสียให้หมดสิ้น กล่าวคือ หลังจากที่เราได้ผ่านขั้นการเตรียมตัวแล้ว บางครั้งต้องอาศัยระยะเวลาในการฟักตัวเพื่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์

3. **ขั้นการรู้แจ้ง (Illumination)** เป็นขั้นที่เกิดขึ้นหลังจากที่บุคคลลืมเรื่องที่ต้องการคิดหาคำตอบระยะหนึ่ง จากนั้นจะเกิดการหยั่งเห็น (Insight) ขึ้นเหมือนกับแสงสว่างที่พลันฉายแวบขึ้นมาในสมอง ทันใดนั้นคำตอบที่ต้องการหรือโคลงบทสุดท้ายก็แจ่มชัดขึ้นมาในความคิดโดยไม่ต้องใช้ความพยายามใด ๆ

4. **ขั้นการตรวจสอบ (Verification)** เป็นขั้นสุดท้ายของกระบวนการของการคิดสร้างสรรค์ คือ หลังจากนี้ก็ได้แล้วก็จะทบทวน ตรวจสอบผลงานทั้งหมดจนเป็นที่พอใจ

จากแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการคิดสร้างสรรค์ดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า ความคิดสร้างสรรค์เป็นกระบวนการพัฒนาการคิดของบุคคลอย่างเป็นขั้นตอน โดยการคิดหาเหตุผลหรือจินตนาการเหตุการณ์และเรื่องราวที่เกิดขึ้นประกอบกับสิ่งแวดล้อมที่เป็นอยู่ในขณะนั้นผสมผสานกับประสบการณ์เดิมของแต่ละบุคคลเพื่อให้เกิดความคิดและสิ่งใหม่ ๆ ซึ่งนำไปสู่การแก้ปัญหาและการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้ดียิ่งขึ้นต่อไป

ทฤษฎีเกี่ยวกับความคิดสร้างสรรค์

ปัจจุบันการศึกษาในเรื่องความคิดสร้างสรรค์ได้รับความสนใจ มีการศึกษาวิจัยตลอดจนการนำมาประยุกต์ใช้กับบุคคลกลุ่มต่างๆ เพื่อส่งเสริมและพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้เกิดขึ้น ให้สามารถเพิ่มคุณภาพและประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานและการดำรงชีวิตของบุคคล ซึ่งการศึกษาในเรื่องดังกล่าว จำเป็นต้องศึกษาทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความคิดสร้างสรรค์ ดังต่อไปนี้

ทฤษฎีโครงสร้างสมรรถภาพทางสมอง

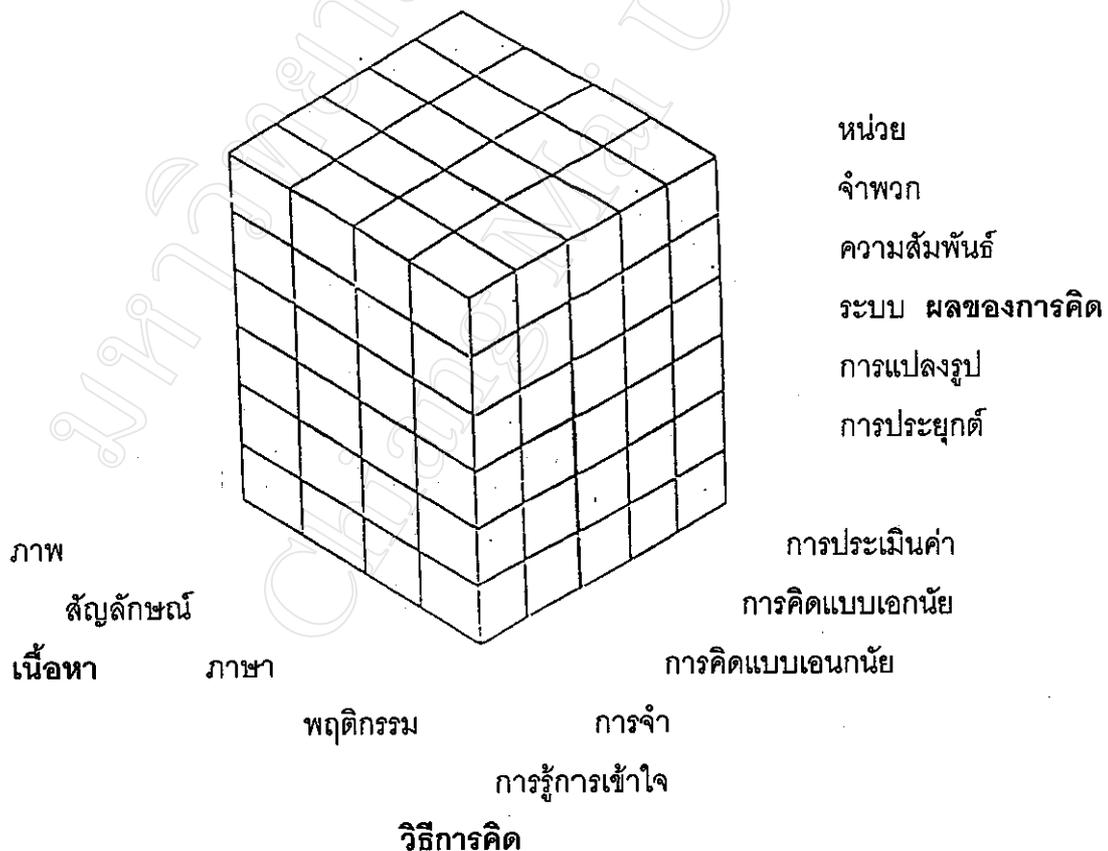
กิลฟอร์ด (Guilford, อังโนอาร์ พันธ์มณี, 2540, หน้า 27-32) นักจิตวิทยาชาวอเมริกันและคณะ ได้ทำการศึกษาและวิจัยการวิเคราะห์ตัวประกอบ (Factor Analysis) ของสติปัญญา โดยเน้นศึกษาเรื่องความคิดสร้างสรรค์ ความมีเหตุผล และการแก้ปัญหา ได้นำเสนอแบบจำลองโครงสร้างของสมรรถภาพทางสมองขึ้นหรือแบบจำลองแบบจำลองโครงสร้างทางสติปัญญา (The Structure of Intellect Model ที่เรียกว่า SI) โดยครอบคลุมสมรรถภาพทางสมองต่าง ๆ โดยความสำคัญของการ

ศึกษาวิจัยครั้งนี้ กิลฟอร์ด ได้พัฒนาวิธีการคิดขึ้น 2 ประเภทคือ

1. ความคิดรวมหรือความคิดเอกนัย (Convergent thinking) หมายถึง ความคิดที่นำไปสู่คำตอบที่ถูกต้องตามสภาพข้อมูลที่กำหนดให้เพียงคำตอบเดียว

2. ความคิดกระจายหรือความคิดอเนกนัย (Divergent thinking) หมายถึง ความคิดหลายทิศทางที่สามารถเปลี่ยนวิธีการแก้ปัญหาได้ ตลอดจนการนำไปสู่ผลผลิตของความคิดหรือคำตอบได้หลายอย่างด้วย และ กิลฟอร์ด อธิบายไว้ว่า ความคิดสร้างสรรค์ก็คือ ความคิดอเนกนัยนั่นเอง

กิลฟอร์ด ได้อธิบายโครงสร้างของสมรรถภาพทางสมอง ในลักษณะ 3 มิติ ดังภาพ

ภาพ 3 แสดงแบบจำลองโครงสร้างของสมรรถภาพทางสมองของกิลฟอร์ด(Guilford, อ้างในอารี พันธุ์มณี, 2540, หน้า 27-32)

กิลฟอร์ด ได้แบ่งสมรรถภาพทางสมองออกเป็น 3 มิติ ดังนี้

มิติที่ 1 เนื้อหา (Content) หมายถึง เนื้อหาข้อมูล หรือสิ่งเร้าที่เป็นสื่อในการคิดที่สมองรับเข้าไปคิด แบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

1. ภาพ (Figural เขียนย่อว่า F) หมายถึง ข้อมูล หรือสิ่งเร้าที่เป็นรูปธรรม หรือรูปที่แน่นอน ซึ่งบุคคลสามารถรับรู้และทำให้เกิดความรู้สึกนึกคิดได้ เช่น ภาพ เป็นต้น
2. สัญลักษณ์ (Symbolic เขียนย่อว่า S) หมายถึง ข้อมูล หรือสิ่งเร้าที่อยู่ในรูปเครื่องหมายต่าง ๆ เช่น ตัวอักษร ตัวเลข โน้ตดนตรี รวมทั้งสัญลักษณ์ต่าง ๆ ด้วย
3. ภาษา (Semantic เขียนย่อว่า M) หมายถึง ข้อมูล หรือสิ่งเร้าที่อยู่ในรูปของถ้อยคำที่มีความหมายต่าง ๆ กัน สามารถให้ติดต่อสื่อสารได้ เช่น พ่อ แม่ เพื่อน ชอบ โกรธ เป็นต้น
4. พฤติกรรม (Behavior เขียนย่อว่า B) หมายถึง ข้อมูลที่เป็นการแสดงออก กิริยาอาการ การกระทำที่สามารถสังเกตเห็น รวมทั้งทัศนคติ การรับรู้ การคิด เช่น การยิ้ม การหัวเราะ การแสดงความคิดเห็น เป็นต้น

มิติที่ 2 วิธีการคิด (Operation) หมายถึง มิติที่แสดงลักษณะกระบวนการปฏิบัติงานหรือกระบวนการคิดของสมอง แบ่งออกตามลำดับได้ 5 ลักษณะ คือ

1. การรู้การเข้าใจ (Cognition เขียนย่อว่า C) หมายถึง ความสามารถในการตีความของสมองเมื่อเห็นสิ่งเร้าแล้วเกิดการรับรู้เข้าใจในสิ่งนั้น และบอกได้ว่าเป็นอะไร เช่น เมื่อเห็นของเล่นเด็กรูปร่างกลม ทำด้วยยางผิวเรียบ ก็บอกได้ว่าเป็นลูกบอล
2. การจำ (Memory เขียนย่อว่า M) หมายถึง ความสามารถในการเก็บสะสมความรู้และข้อมูลต่าง ๆ ไว้ได้ และสามารถระลึกได้เมื่อต้องการ เช่น การจำสูตรคูณ การจำหน่วยเลขประจำตัว การชี้ตัวคนร้ายได้
3. การคิดแบบอเนกนัย หรือความคิดกระจาย (Divergent Thinking เขียนย่อว่า D) หมายถึง ความสามารถในการคิดตอบสนองต่อสิ่งเร้าได้หลายรูปแบบ หลายแง่มุมแตกต่างกันไป เช่น “หนังสือพิมพ์ที่ใช่แล้วทำประโยชน์อะไรได้บ้าง” ให้ออกมาให้มากที่สุด ผู้ที่คิดได้มาก แปลก มีคุณค่า คือผู้ที่มีความคิดอเนกนัย และ กิลฟอร์ดได้อธิบายว่า ความคิดอเนกนัย ก็คือความคิดสร้างสรรค์นั่นเอง

4. การคิดแบบเอกนัย หรือความคิดรวม (Convergent Thinking เขียนย่อว่า N) หมายถึง เป็นความสามารถในการคิดหาคำตอบที่ดีที่สุดจากข้อมูลหรือสิ่งเร้าที่กำหนด และคำตอบที่ถูกต้องก็มีเพียงคำตอบเดียว จึงกล่าวได้ว่า ความคิดเอกนัยหรือความคิดรวมคือการคิดตอบสนองสิ่งที่ดีที่สุดเพียงวิธีเดียวจากสิ่งเร้าหลายวิธี

5. การประเมินค่า (Evaluation เขียนย่อว่า E) หมายถึง ความสามารถในการตีราคาลงสรุป โดยอาศัยเกณฑ์ที่ดีที่สุด

มิตินี้ 3 ผลของการคิด หมายถึง มิตินี้แสดงผล (Product) ที่ได้จากการปฏิบัติงานทางสมอง หรือกระบวนการคิดของสมอง หลังจากที่สมองได้รับข้อมูลหรือสิ่งเร้าจากมิตินี้ 1 และตอบสนองจากข้อมูลหรือสิ่งเร้าที่ได้รับมิตินี้ 2 แล้ว ผลที่ได้ออกมาเป็นมิตินี้ 3 หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างว่า ผลของการคิดเกิดจากการทำงานของมิตินี้ 1 และมิตินี้ 2 นั่นเอง ซึ่งผลของการคิดแบ่งออกเป็น 6 ลักษณะ ดังนี้

1. หน่วย (Unit เขียนย่อว่า U) หมายถึง สิ่งที่มีคุณสมบัติเฉพาะตัวและแตกต่างไปจากสิ่งอื่น ๆ เช่น คน แมว สุนัข เป็นต้น

2. จำพวก (Class เขียนย่อว่า C) หมายถึง ประเภทหรือจำพวก หรือกลุ่มของหน่วยที่มีคุณสมบัติหรือลักษณะร่วมกัน เช่น สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม ได้แก่ คน สุนัข ช้าง หรือประเภทผลไม้ ได้แก่ เงาะ ฝรั่ง ลำไย เป็นต้น

3. ความสัมพันธ์ (Relation เขียนย่อว่า R) หมายถึง ผลของการเชื่อมโยงความคิดของประเภทหรือหลายประเภทเข้าด้วยกัน โดยอาศัยลักษณะบางประการเป็นเกณฑ์ ความสัมพันธ์นี้อาจอยู่ในรูปของหน่วยกับหน่วย จำพวกกับจำพวก หรือระบบกับระบบก็ได้ เช่น คนคู่กับบ้าน นกคู่กับรัง

4. ระบบ (System เขียนย่อว่า S) หมายถึง การเชื่อมโยงกลุ่มของสิ่งเร้าโดยอาศัยกฎเกณฑ์ หรือระเบียบแบบแผนบางอย่าง เช่น 1, 3, 5, 7, 9 เป็นระบบเลขคี่ เป็นต้น

5. การแปลงรูป (Transformation เขียนย่อว่า T) หมายถึง การเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง ดัดแปลง ตีความ ขยายความ ให้นิยามใหม่หรือการจัดองค์ประกอบของสิ่งเร้า หรือข้อมูลออกมาในรูปใหม่ เช่น การเปลี่ยนรูปสี่เหลี่ยมเป็นเส้นตรงสี่เส้น ดังรูป

แปลงรูป

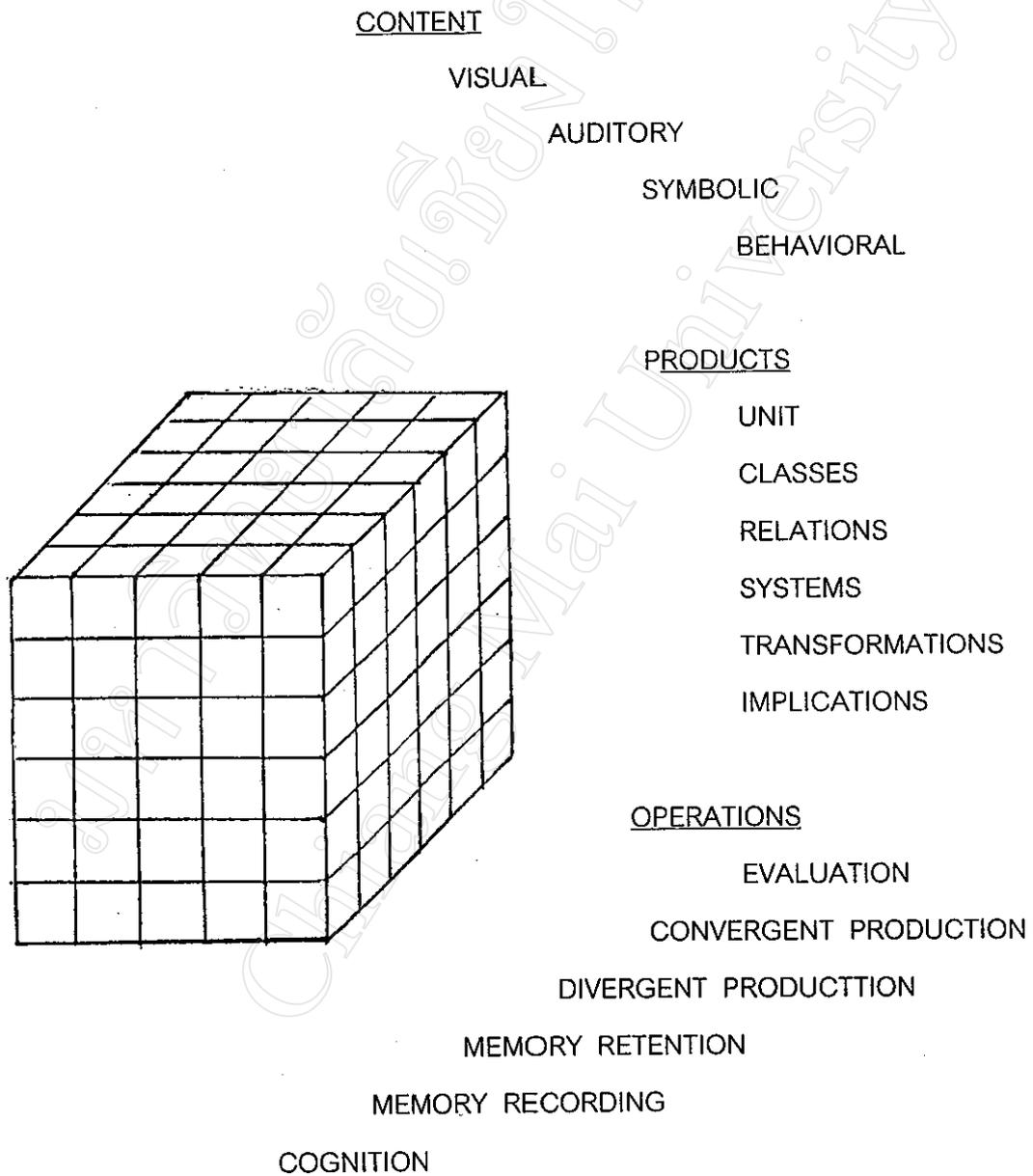

ส.ก.ย.

6. การประยุกต์ (Implication เขียนย่อว่า I) หมายถึงการคาดคะเนหรือทำนายจากข้อมูลสิ่งที่กำหนดไว้

จะเห็นได้ว่า โครงสร้างของสมรรถภาพทางสมอง หรือการวัดเชาว์ปัญญาของกิลฟอร์ด แบ่งออกเป็น 120 เซลล์ หรือ 120 องค์ประกอบ โดยในแต่ละตัวจะประกอบด้วยหน่วยย่อย 3 มิติ เรียงจากเนื้อหา - วิธีการคิด - ผลการคิด (Content-Operation-Product)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2520 ได้มีการปรับปรุงครั้งที่ 1 โดยการเปลี่ยนแปลงมิติเนื้อหาจากเดิมซึ่งมีอยู่ 4 ประเภท ได้แบ่งเป็น 5 ประเภท โดยแยกอุปสรรคเป็นสิ่งที่สามารถรู้ได้ด้วยตา (Visual) และสิ่งที่สามารถรับรู้ได้ด้วยหู (Auditory) และต่อมาในปี พ.ศ. 2531 ได้มีการตีพิมพ์ผลการปรับปรุงทฤษฎีนี้อีกครั้งในวารสารการวัดผลทางการศึกษาและจิตวิทยา (Journal of Educational and Psychological Measurement : 1988) โดยมีการเปลี่ยนแปลงมิติวิธีการทางความคิดจากเดิมซึ่งมีอยู่ 5 อย่าง เป็น 6 อย่าง โดยแยกการจำเป็นการจำในชั่วขณะ (Memory Recording) กับการจำระยะยาว (Memory Retention) ดังนั้น แบบจุลภาคหรือแบบย่อยของทฤษฎีเชาว์ปัญญาสามมิติในขณะนี้ มีอยู่ 180 แบบจุลภาค ดังภาพ

ภาพ 4 แสดงแบบจำลองโครงสร้างของสมรรถภาพทางสมองของกิลฟอร์ดปรับปรุงจากแบบจำลองเดิม (Guiford, 1988 อ้างใน เฝียน ไชยศร, มปป, หน้า 11-12)

ทฤษฎีความคิดสร้างสรรค์ในรูปของการโยงสัมพันธ์

วอลแลช และ โคแกน (Wallach and Kogan, 1965 อ้างในกรรณก ฐปประสม, 2537, หน้า 25-26) ได้เสนอทฤษฎีว่า ความคิดสร้างสรรค์ คือ กระบวนการอันหนึ่งซึ่งอยู่ระหว่างสิ่งเร้า กับการตอบสนองอาการที่สิ่งเร้ากับการตอบสนองแสดงปฏิกิริยาต่อกัน ทำให้เกิดการระลึกได้ ซึ่งถ้าสิ่งเร้าและการตอบสนองแสดงปฏิกิริยาต่อเนื่องกันไปได้มากก็ย่อมจะระลึกได้มาก ผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์สูงจะระลึกได้มากหลายแง่มุมหลายทิศทาง (Divergent Thinking) ผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์ต่ำจะระลึกได้น้อย การระลึกได้มากย่อมจะมีโอกาสระลึกในสิ่งที่ผู้อื่นระลึกไม่ได้ บางทีสิ่งที่ระลึกได้นั้นอาจสัมพันธ์เข้ากับสิ่งใหม่ ความสัมพันธ์ดังกล่าวอาจเป็นไปโดยความบังเอิญหรือจงใจก็ได้

ตามทฤษฎีของวอลแลชและโคแกนนี้ ความคิดสร้างสรรค์เกิดจากการโยงสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์ต่าง ๆ ที่บุคคลสร้างสมมาจากการเรียนรู้นั่นเอง การที่บุคคลจะมีความคิดสร้างสรรค์มากน้อยเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับความสามารถในการเชื่อมโยงมโนทัศน์นี้ของคนเข้ากับสิ่งใหม่ให้มากที่สุด แสดงว่าประสบการณ์และการเรียนรู้ มีผลต่อความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์

จากทฤษฎีความคิดสร้างสรรค์ที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ สามารถสรุปแนวคิดร่วมกันของแต่ละทฤษฎีได้ว่า ความคิดสร้างสรรค์เป็นกระบวนการทางสมองที่เกิดจากการคิดหลายแง่มุมหลายทิศทาง ซึ่งมีความสลับซับซ้อน และเป็นการเชื่อมโยงประสบการณ์เดิมกับการเรียนรู้ใหม่ของบุคคลที่เกิดขึ้น เพื่อนำไปสู่วิธีการคิดแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ

องค์ประกอบของความคิดสร้างสรรค์

เมื่อพิจารณาการศึกษาเรื่ององค์ประกอบของความคิดสร้างสรรค์ พบว่าได้รับอิทธิพลมาจากทฤษฎีโครงสร้างทางสติปัญญาของกิลฟอร์ด (Guilford, 1959 อ้างใน อารี พันธุ์มณี, 2540, หน้า 33-41) ซึ่งได้อธิบายว่า ความคิดสร้างสรรค์เป็นลักษณะการคิดอเนกนัย หรือ การคิดแบบกระจาย (Divergent Thinking) เป็นความสามารถทางสมองที่คิดได้กว้างไกลหลายทิศทาง ประกอบด้วย

1. ความคิดริเริ่ม (Originality) หมายถึง ความคิดแปลกใหม่ ซึ่งต่างจากความคิดธรรมดา ความคิดริเริ่ม หรือที่เรียกว่า Wild Idea เป็นความคิดที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม เกิดขึ้นจากการนำเอาความรู้เดิมมาคิดดัดแปลงผสมผสานและประยุกต์ให้เกิดเป็นสิ่งใหม่ขึ้น เช่น การคิดเครื่องบินได้สำเร็จ ก็ได้แนวคิดจากการทำเครื่องร่อน เป็นต้น

2. ความคิดคล่องตัว (Fluency) หมายถึง ปริมาณความคิดที่ไม่ซ้ำกันในเรื่องเดียวกัน โดยแบ่งออกเป็น

2.1 ความคิดคล่องแคล่วทางด้านถ้อยคำ (Word Fluency) เป็นความสามารถในการใช้ถ้อยคำอย่างคล่องแคล่วนั่นเอง

2.2 ความคิดคล่องแคล่วทางการโยงสัมพันธ์ (Associational Fluency) เป็นความสามารถที่จะคิดหาถ้อยคำที่เหมือนหรือคล้ายกันได้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ภายในเวลาที่กำหนด

2.3 ความคล่องแคล่วทางการแสดงออก (Expressional Fluency) เป็นความสามารถในการใช้วลีหรือประโยค คือ สามารถที่จะนำคำมาเรียงกันอย่างรวดเร็วเพื่อให้ได้ประโยคที่ต้องการ จากการวิจัย พบว่า บุคคลที่มีความคล่องแคล่วทางการแสดงออกสูงจะมีความคิดสร้างสรรค์

2.4 ความคล่องแคล่วในการคิด (Ideational Fluency) เป็นความสามารถที่จะคิดสิ่งที่ต้องการภายในเวลาที่กำหนด เช่น ให้คิดหาประโยชน์ของก้อนอิฐมาให้ได้มากที่สุดภายในเวลาที่กำหนดให้ ซึ่งอาจเป็น 5 นาที หรือ 10 นาที

3. ความคิดยืดหยุ่น (Flexibility) หมายถึง ประเภทหรือแบบของความคิดแบ่งออกเป็น

3.1 ความคิดยืดหยุ่นที่เกิดขึ้นทันที (Spontaneous Flexibility) เป็นความสามารถที่จะพยายามคิดให้หลายประเภทอย่างอิสระ เช่น คนที่มีความคิดยืดหยุ่นจะคิดได้ว่าประโยชน์ของก้อนหินมีอะไรบ้าง หลายประเภท ในขณะที่คนที่ไม่มีความคิดสร้างสรรค์จะคิดได้เพียงประเภทเดียวหรือสองประเภทเท่านั้น

3.2 ความคิดยืดหยุ่นทางการดัดแปลง (Adaptive Flexibility) ซึ่งมีประโยชน์ต่อการแก้ปัญหา คนที่มีความคิดยืดหยุ่นจะคิดได้ไม่ซ้ำกัน ตัวอย่างเช่น ในข้อ 1 ในเวลา 5 นาที ท่านลองคิดว่าท่านสามารถจะใช้นាយทำอะไรได้บ้าง คำตอบ กระบุง กระจาด ตะกร้า กล่องใส่ดินสอ กระออมเก็บน้ำ เป็ด เตียงนอน ตู เต๊าะเครื่องแป้ง แก้ว อี แก้วอื่นนอนเล่น โซฟา ตะกร้อ เป็นต้น หรือหากนำเอาคำตอบดังกล่าวมาจัดเป็นประเภทก็จะจัดได้ 5 ประเภท ดังนี้

ประเภทที่ 1 เฟอร์นิเจอร์ - ตู เตียงนอน เต๊าะ แก้ว อี โซฟา

ประเภทที่ 2 เครื่องใช้ - กระบุง กระจาด ตะกร้า กระออม

ประเภทที่ 3 เครื่องกีฬา - ตะกร้อ ด้ามไม้เทนนิส ด้ามไม้แบดมินตัน

ประเภทที่ 4 เครื่องประดับ - กีบเสียบผม

ประเภทที่ 5 เครื่องเขียน - กล่องใส่ดินสอ

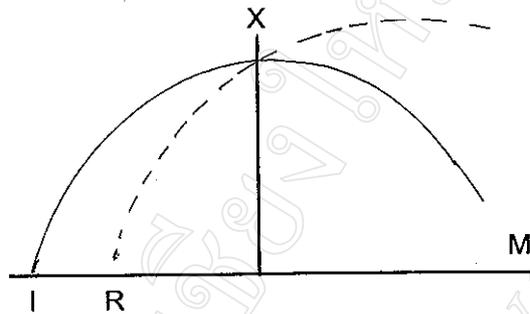
4. ความคิดละเอียดละออ (Elaboration)

แม้ว่าลักษณะของความคิดสร้างสรรค์ประกอบด้วยลักษณะความคิดหลายลักษณะ เช่น ความคิดริเริ่ม ความคิดยืดหยุ่น ความคิดคล่องตัวก็ตาม แต่ลักษณะความคิดละเอียดละออก็จะขาดเสียมิได้ หากปราศจากความคิดละเอียดละออแล้วก็ไม่อาจทำให้เกิดผลงานหรือผลิตผลสร้างสรรค์ขึ้นมาได้ และตรงจุดนี้ที่เป็นจุดสำคัญของความคิดสร้างสรรค์ที่มุ่งเน้นผลผลิตสร้างสรรค์เป็นสำคัญด้วย พัฒนาการของความคิดละเอียดละออที่ขึ้นขึ้นอยู่กับ อายุ กล่าวคือ เด็กที่มีอายุมากจะมีความสามารถด้านนี้มากกว่าเด็กอายุน้อย เด็กหญิงจะมีความสามารถในด้านความละเอียดละออมากกว่าเด็กชาย และเด็กที่มีความสามารถสูงทางด้านความละเอียดละออจะเป็นเด็กที่มีความสามารถด้านการสังเกตสูงด้วย

พัฒนาการทางความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัย

พัฒนาการทางความคิดสร้างสรรค์เป็นพัฒนาการที่แตกต่างจากพัฒนาการด้านอื่นๆ กล่าวคือ พัฒนาการทางความคิดสร้างสรรค์จะเจริญสูงสุดในช่วงแรกของวัยเด็กในขณะพัฒนาการทางสติปัญญาของเด็กจะค่อยเจริญออกมามีขึ้นตามระดับอายุ วุฒิภาวะ และประสบการณ์ที่เพิ่มขึ้น (กรมวิชาการ, 2534, หน้า 2-3 ; อารี พันธุ์มณี, 2540, หน้า 45) จากผลการวิจัยของกรมการฝึกหัดครู (2521) ที่ศึกษาเรื่องความคิดสร้างสรรค์ของเด็กไทยในระดับชั้นอนุบาล-ป.4 พบว่า ลักษณะความคิดสร้างสรรค์ในวัยเด็กจะมีพัฒนาการสูงกว่าวัยผู้ใหญ่ เด็กมีความคล่องตัว กล้าคิด กล้าเสี่ยง และกล้าแสดงออกมาก ความคิดสร้างสรรค์ของเด็กเจริญสูงสุดในช่วงแรกของชีวิตเมื่อตอนอายุ 4 1/2 ปี และจะเริ่มลดลงเมื่อเด็กเริ่มเข้าโรงเรียนอนุบาล หลังจากเด็กปรับตัวเข้ากับสภาพ บรรยากาศ และวิธีสอนของโรงเรียนแล้ว ความคิดสร้างสรรค์ของเด็กจึงค่อยพัฒนาขึ้น (อารี พันธุ์มณี, 2540, หน้า 45) พัฒนาการความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัยจะแตกต่างกันไปตามความสนใจ วิธีการศึกษา ตลอดจนเครื่องมือที่ใช้ของผู้ศึกษา หลายท่านสนใจศึกษาจินตนาการหรือความคิดคำนึงของเด็กปฐมวัยซึ่งได้จากการซักถาม ตอบคำถาม การบรรยายความรู้สึกจากภาพ รวมทั้งการเล่นและการวาดภาพของเด็ก โดยมีรายละเอียดดังนี้

ริบอต (Ribot, 1906, as cited in Torrance, 1962, p. 85-86) เป็นผู้หนึ่งที่เริ่มศึกษาค้นคว้าและใช้คำว่า "จินตนาการ" แทนหรือหมายถึงความคิดสร้างสรรค์ และแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการและความแตกต่างระหว่างจินตนาการและเหตุผลของเด็กทั่ว ๆ ไป ดังภาพประกอบนี้

ภาพ 5 แสดงพัฒนาการความคิดสร้างสรรค์ของริบอต (Ribot, 1906, as cited in Torrance, 1962, p. 85-86)

จากภาพแสดงพัฒนาการของความคิดสร้างสรรค์ จากหนังสือ Guiding Creative Talent โดย E.P. Torrance, 1962. อธิบายไว้ดังนี้

เส้น IM แทนพัฒนาการทางจินตนาการของวัยเด็ก (Childhood) และวัยรุ่นหนุ่มสาว (Youth)

เส้น R แทนการใช้เหตุผล

จุด X เป็นจุดที่จินตนาการและเหตุผลมาอยู่ในระดับเดียวกัน แต่ทิศทางตรงกันข้าม หลังจากนั้นเหตุผลก็จะสูงกว่าและจินตนาการก็ลดลง หรือไม่สามารถคิดอะไรที่ใหม่ขึ้นได้อีกในคนทั่วไป หลังจากวัยรุ่นหนุ่มสาวไปแล้ว

จากภาพจะเห็นได้ว่า พัฒนาการทางความคิดสร้างสรรค์จะเจริญก้าวหน้าขึ้น จนกระทั่งจุดที่ความมีเหตุผลซึ่งเริ่มต้นพัฒนาช้ากว่าตามทัน แล้วความคิดสร้างสรรค์ของบุคคลจะลดลงซึ่งอาจจะมีสาเหตุมาจากความมีเหตุผลของบุคคลมาสกัดกั้นความสามารถในการคิดสิ่งแปลกใหม่และแหวกแนวจากสิ่งที่เคยปฏิบัติ

จะเห็นได้ว่าความคิดสร้างสรรค์สามารถส่งเสริมให้พัฒนาได้ และเด็กปฐมวัยเป็นวัยที่มีสำคัญสูงสุดต่อการพัฒนาให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งการที่จะพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพเพียงใดนั้นพ่อแม่ ผู้ปกครอง ครู และบุคคลที่เกี่ยวข้องกับเด็กควรให้ความสนใจศึกษาเข้าใจลักษณะธรรมชาติ พฤติกรรมและกระบวนการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัยเพื่อจะ

ได้เข้าใจสามารถส่งเสริมให้เด็กมีพัฒนาการทางความคิดสร้างสรรค์ได้ถูกต้องเหมาะสมเพื่อสืบเนื่องไปถึงวัยผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพต่อไป

การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์

ลักษณะของเด็กที่มีความคิดสร้างสรรค์

เกล (Gale อ่างในอารี พันธุ์ณี, 2540, หน้า 70) กล่าวว่า เด็กทุกคนมีความคิดสร้างสรรค์ ฉะนั้น เด็กที่มีความคิดสร้างสรรค์จะพบได้ในทุกๆ ห้องเรียน ทุกๆ ชั้นเรียน ทุกครอบครัว ทั้งเพศหญิงและเพศชาย ทั้งในสังคมชนบทและสังคมแบบเมือง แต่เด็กที่ได้รับการส่งเสริมและอยู่ในสภาพบรรยากาศที่พร้อมมูล ย่อมเป็นโอกาสเอื้ออำนวยให้พัฒนาตนเองได้เร็วกว่าและมากกว่าเด็กที่มีความคิดสร้างสรรค์จะมีการแสดงออกที่แตกต่างกันไปจากเด็กทั่วๆ ไปอยู่บ้าง และแม้ในหมู่พวกเขาเอง การแสดงออกก็ยังไม่เหมือนกัน บางคนกล้าแสดงออกอย่างอิสระโดยไม่ต้องการสั่งเร้าหรือแรงกระตุ้นจากผู้ใหญ่มากนัก แต่บางคนก็ยังต้องการสิ่งแวดล้อม บรรยากาศที่อบอุ่นเป็นกันเอง เพื่อเป็นแรงเสริมและกำลังใจให้เขาเชื่อมั่นและ กล้าแสดงออก เด็กประเภทหลังนี้มีเป็นจำนวนมาก และส่วนหนึ่งไม่มีโอกาสพัฒนาความสามารถสร้างสรรค์ตนเองจนตลอดชีวิต ทั้งนี้เพราะขาดแรงกระตุ้นในการส่งเสริมที่ถูกต้อง ขาดภาวะที่เอื้ออำนวยอย่างเพียงพอที่จะช่วยให้เขามีโอกาสแสดงออกและพัฒนาความคิดสร้างสรรค์นั่นเอง

หลักและวิธีการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัย

ความคิดสร้างสรรค์เป็นสิ่งที่อยู่ในตัวเด็กทุกคน และสามารถส่งเสริมให้พัฒนาได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ในทางตรง คือ การสอน ฝึกฝน อบรม และในทางอ้อม คือ การสร้างสภาพบรรยากาศและการจัดสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมความเป็นอิสระในการเรียนรู้ (กรมวิชาการ, 2534, หน้า 16 ; อารี พันธุ์ณี, 2540, หน้า 83) ช่วงปฐมวัยเป็นระยะที่จะจัดประสบการณ์ เพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ได้มาก เนื่องจากเด็กวัยนี้ชอบสำรวจค้นคว้า หากคำตอบ ใช้จินตนาการ และชอบทำสิ่งแปลกใหม่อยู่แล้ว เมื่อเด็กปฐมวัยเข้าเรียนในโรงเรียนอนุบาลหรือศูนย์เด็กเล็ก เด็กควรได้รับการสนับสนุนส่งเสริมให้ได้แสดงออกทางการสร้างสรรค์ได้เต็มที่ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2526, หน้า 101) โดยหลักและวิธีการจัดประสบการณ์เพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์นั้นพอจะสรุปได้ดังนี้

การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของทอแรนซ์

ทอแรนซ์ (Torrance, 1959 อ้างในอารี พันธุ์ณี, 2540, หน้า 85-86) ได้เสนอหลักในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ไว้หลายประการ ซึ่งเน้นตัวครูกับนักเรียนและปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียนเป็นสำคัญ ดังนี้

1. การส่งเสริมให้เด็กถามและให้ความสนใจต่อคำถามที่แปลก ๆ ของเด็ก และเขายังเน้นว่าพ่อแม่หรือครูไม่ควรมุ่งที่คำตอบที่ถูกต้องแต่เพียงอย่างเดียว เพราะในการแก้ปัญหาแม้เด็กจะใช้วิธีเดาหรือเสี่ยงบ้างก็ควรจะยอม แต่ควรจะกระตุ้นให้เด็กได้วิเคราะห์ ค้นหา เพื่อพิสูจน์การเดาโดยใช้การสังเกตและประสบการณ์ของเด็กเอง
2. ตั้งใจฟังและเอาใจใส่ต่อความคิดแปลก ๆ ของเด็กด้วยใจเป็นกลาง เมื่อเด็กแสดงความคิดเห็นในเรื่องใด แม้จะเป็นความคิดที่ยังไม่เคยได้ยินมาก่อน ผู้ใหญ่ก็อย่าเพิ่งตัดสินและลดทอนความคิดนั้น แต่รับฟังไว้ก่อน
3. กระตุ้นหรือรับต่อคำถามที่แปลก ๆ ของเด็กด้วยการตอบคำถามอย่างมีชีวิตชีวาหรือชี้แนะ ให้เด็กหาคำตอบจากแหล่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง
4. แสดงให้เด็กเห็นว่าความคิดของเด็กนั้นมีคุณค่าและนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ เช่น จากภาพที่เด็กวาด อาจนำไปเป็นลวดลายถ้วยชามภาชนะ เป็นภาพปฏิทิน บัตร ส.ค.ส. เป็นต้น ซึ่งจะทำให้เด็กเกิดความภูมิใจและมีกำลังใจที่จะคิดสร้างสรรค์ต่อไป
5. กระตุ้นและส่งเสริมให้นักเรียนเรียนรู้ด้วยตนเอง ควรให้โอกาสและเตรียมการให้เด็กเรียนรู้ด้วยตนเอง และยกย่องเด็กที่มีการเรียนรู้ด้วยตนเอง ครูอาจจะเปลี่ยนบทบาทเป็นผู้ชี้แนะ ลดการบรรยายลง และเพิ่มวิธีการให้นักเรียนมีส่วนร่วมทำ กิจกรรมต่าง ๆ ด้วยตนเองมากขึ้น
6. เปิดโอกาสให้นักเรียนเรียนรู้ ค้นคว้าอย่างต่อเนื่องอยู่เสมอ โดยไม่ต้องใช้วิธีชี้ด้วยคะแนน การสอบ หรือการตรวจสอบ เป็นต้น
7. ระลึกอยู่เสมอว่าการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ในเด็กจะมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป
8. ส่งเสริมให้เด็กใช้จินตนาการของตนเอง และให้การชมเชยอย่างเหมาะสมเมื่อเด็กมีจินตนาการที่แปลกและมีคุณค่า

จากหลักและวิธีการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ดังกล่าวจึงเห็นได้ว่าความคิดสร้างสรรค์เป็นคุณลักษณะของบุคคลที่สามารถพัฒนาให้เกิดขึ้นได้ โดยเฉพาะในเด็กปฐมวัยซึ่งเป็นวัยที่สามารถพัฒนาการ

ในด้านความคิดสร้างสรรค์ได้ดี ดังนั้น พ่อแม่ ครู และผู้ปกครองจึงถือเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมให้เด็กได้เป็นผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์เพื่อการเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพต่อไป

บทบาทของครูในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์

ครูเป็นบุคคลที่มีความสำคัญทางด้านการศึกษาและการพัฒนาให้เด็กมีความคิดสร้างสรรค์ เนื่องจากครูมีอิทธิพลต่อเด็กทั้งในแง่ความรู้สึก ทักษะคิด ความเอาใจใส่ สอนให้เด็กเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทั้งทางด้านความรู้ ความคิด จิตใจ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงการปฏิบัติตนในทางที่พึงปรารถนาของสังคม (นิตยา ประพฤติกิจ, 2539, หน้า 111) ซึ่งสอดคล้องกับการสอนความคิดสร้างสรรค์ที่มุ่งเน้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านความรู้ ความคิด ความรู้สึก ทักษะคิด และการพัฒนาตนเองให้เป็นคนที่มีความคิดสร้างสรรค์ดังที่ วิลเลียมส์ (Williams, 1971 อ้างในอารี พันธุ์ณี, 2540, หน้า 104-105) ได้ย้ำว่า การสอนเพื่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ เน้นการสอนให้เด็กรู้จักการคิด การแสดงความรู้สึก และการแสดงออกในวิถีทางของความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งการสอนเพื่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์นั้นมิใช่การสอนในวันนี้ แล้วในวันพรุ่งนี้ก็เลิกสอนและไม่ใช่การสอนที่สอนในปีแล้วปีต่อไปเด็กก็ลืม แต่การสอนเพื่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์นั้นจะต้องสอนอย่างต่อเนื่องกันไปเป็นลำดับในทางตรง ซึ่งได้แก่ การจัดกิจกรรมต่าง ๆ และในทางอ้อมได้แก่ การปรับปรุงสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ตลอดจนความเข้าใจในเรื่องพัฒนาการด้านความคิดสร้างสรรค์ของเด็กและระดับความสามารถในการแสดงออก

ฉะนั้น การสอนความคิดสร้างสรรค์นั้น จึงเน้นความสำคัญของการจัดกิจกรรมที่ท้าทายและกระตุ้นความคิดสร้างสรรค์ ตลอดจนการคำนึงถึงบรรยากาศที่ส่งเสริมให้คนกล้าคิด กล้าแสดงออก และครูเป็นบุคคลที่สำคัญที่จะทำให้กิจกรรมการเรียน การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งมิลเลอร์ (Miller, 1969 อ้างในอารี พันธุ์ณี, 2540, หน้า 105) ได้กล่าวว่า ครูจะต้องเป็นผู้ค้นหาความสามารถทางด้านความคิดสร้างสรรค์ ภายในตัวเด็กจากพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เด็กพูด กระทำ และแสดงออก ด้วยการสังเกตอย่างใกล้ชิดในเวลาเด็กทำกิจกรรมหรือทำงาน และเขายังเสริมต่อไปว่า ครูที่ต้องการจะสนับสนุนให้เด็กเกิดความคิด สร้างสรรค์นั้น ต้องสร้างความมั่นใจให้เกิดขึ้นกับเด็กเพื่อให้เขากล้าแสดงความสามารถของเขาออกมา และครูไม่ควรเปรียบเทียบงานของเด็กกับเพื่อนคนอื่น ๆ หรือพิจารณางานของเด็กโดยนำมาตรฐานของผู้ใหญ่มาเป็นเครื่องวัด

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช (2526, หน้า 99-100) ได้เสนอแนวทางที่ครูจะช่วยพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กไว้ดังนี้

1. ให้เด็กอยู่ในบรรยากาศที่ดี ครูให้ความรักความเอาใจใส่ ให้ความรู้สึกปลอดภัยและอบอุ่นแก่เด็ก
2. จัดสภาพแวดล้อมในการเรียนการสอนให้ยืดหยุ่นไม่เคร่งเครียด ครูควรจัดสภาพห้องเรียนให้ยืดหยุ่นไปตามลักษณะของกิจกรรมการเรียน ในการควบคุมชั้นเรียนไม่ควรเคร่งครัดตลอดเวลา ควรเปิดโอกาสให้เด็กได้เคลื่อนไหว เปลี่ยนอิริยาบถและพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน
3. ส่งเสริมให้เด็กคิดแบบอเนกนัยหรือคิดหลายทิศทาง ให้รู้จักค้นหาเหตุผล ใช้วิจารณ์ญานในการแสวงหาคำตอบในทางที่แปลกใหม่ ไม่ซ้ำแบบใคร
4. ส่งเสริมให้เด็กเป็นคนช่างสังเกต อยากรู้อยากเห็น ช่างซักถาม ชอบค้นคว้าหาความรู้ ครูควรยอมรับฟังคำถามหรือความคิดแปลกๆ ของเด็ก
5. ยอมรับความคิดเห็นของเด็กว่ามีคุณค่าโดยการชมเชย และนำเอาความคิดหรือผลงานของเด็กมาใช้ประโยชน์
6. ยกย่องชมเชยและให้กำลังใจผู้ที่มีผลงานทางสร้างสรรค์และช่วยให้นักเรียนทุกคนเข้าใจและยอมรับคุณค่าของการสร้างสรรค์
7. ครูควรช่วยชี้แนะให้เด็กได้พัฒนาความสามารถได้ตามความสนใจอย่างเต็มที่
8. ครูไม่ควรบังคับให้เด็กทำกิจกรรมที่ไม่ส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ เช่น ไม่ควรบังคับให้เด็กวาดภาพให้เหมือนแบบที่ครูให้ และไม่ควรถือความเห็นของครูเป็นใหญ่
9. ครูต้องยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคลของเด็ก เด็กแต่ละคนมีบุคลิกภาพ ความสนใจ และความสามารถแตกต่างกันไป เด็กจำนวนมากไม่กล้าทำสิ่งที่แปลกใหม่ หรือเสนอความคิดเห็นที่ไม่เหมือนใครเพราะกลัวโดนตำหนิจากครูและเพื่อนฝูง

นอกจากนี้ ครูควรช่วยให้เด็กได้เข้าใจด้วยว่าผลงานของเด็กแต่ละคนนั้นมีคุณค่า เพราะเป็นการแสดงออกถึงความคิดสร้างสรรค์ของเด็กแต่ละคน ซึ่งแตกต่างกันด้านศิลปะและสิ่งที่มีค่ามากกว่าการจะมาพิจารณาถึงรูปแบบ ขนาด และการออกแบบของเด็กแต่ละคน ดังนั้น ครูที่สอนเด็กให้มีความคิดสร้างสรรค์จึงควรมีลักษณะที่พิเศษเฉพาะ ทั้งในด้านความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาสาระที่จะสอน ตลอดจนเทคนิควิธีสอนและคุณลักษณะอื่น ๆ ที่จำเป็นโดยทั่วไป

บทบาทของผู้ปกครองในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์

ดังที่กล่าวมาแล้วในข้างต้นว่า เด็กปฐมวัยหรือก่อนวัยเรียนเป็นช่วงวัยที่มีการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ได้ดีที่สุด ดังนั้น พ่อแม่ ผู้ปกครอง หรือบุคคลที่เกี่ยวข้องในขณะนี้จึงถือเป็นบุคคลที่สำคัญที่สุดที่จะส่งเสริมการเรียนรู้ให้เด็กได้มีพัฒนาการที่สร้างสรรค์ เพราะพ่อแม่ ผู้ปกครองเป็นผู้ที่ใกล้ชิดกับเด็กอย่างที่สุด มีหน้าที่โดยตรงในการให้การอบรมเลี้ยงดู ปลูกฝังทัศนคติ และกำหนดวัฒนธรรม รวมทั้งจัดบรรยากาศและสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดี ตลอดจนการจัดกิจกรรมและประสบการณ์เพื่อพัฒนาส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ของเด็กได้ด้วยวิธีการที่หลากหลาย ส่งผลให้เด็กได้มีการพัฒนาในด้านต่าง ๆ เติบโตความสามารถ รวมทั้งการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ด้วยเพื่อจะได้เป็นพื้นฐานในการพัฒนาขั้นสูงต่อไป (นิตยา ประพฤติกิจ, 2539, หน้า 134 ; อารี พันธมณี, 2540, หน้า 88) ซึ่งมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (2526, หน้า 98-99) ได้กล่าวถึงแนวทางที่พ่อแม่ผู้ปกครองที่จะช่วยพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็ก ดังนี้

1. พยายามสนองตอบความอยากรู้อยากเห็นของเด็ก โดยการตอบคำถามต่าง ๆ ที่เด็กถาม ด้วยการอธิบายให้เด็กเข้าใจ โดยใช้เหตุใช้ผล หรืออาจช่วยให้เด็กค้นพบคำตอบเองโดยการถามคำถามหลายทิศทาง เพื่อกระตุ้นให้เด็กคิดแสวงหาคำตอบโดยการค้นคว้าทดลองด้วยตนเอง
2. พยายามจัดสภาพแวดล้อมที่จะช่วยพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กในด้านต่างๆ เท่าที่จะทำได้ เช่น จัดหาเครื่องเล่นที่กระตุ้นความคิดสร้างสรรค์ของเด็ก เช่น บล็อกไม้ ของเล่นต่อเสริม ซึ่งจะกระตุ้นให้เด็กคิด และสำรวจ จะนำไปสู่การสร้างสรรค์ได้ดีกว่าการซื้อของเล่นสำเร็จรูปที่มีราคาแพง
3. ให้เด็กมีประสบการณ์กว้างขวางเท่าที่พ่อแม่จะสามารถจัดให้ได้ ตัวอย่างเช่น ส่งเสริมให้มีนิสัยรักการอ่านตั้งแต่เด็ก
4. พยายามตอบสนองความสนใจพิเศษของเด็ก เช่น ถ้าทราบว่าเด็กเป็นผู้ที่มีความสนใจทางดนตรีเป็นพิเศษก็ควรสนับสนุนให้ได้เล่นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งชนิดใดตามความสนใจ เป็นต้น
5. ส่งเสริมให้เด็กมีความเชื่อมั่นในตนเองและมีความกล้าที่จะแสดงความคิดเห็น ให้เด็กได้มีส่วนร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ในบ้าน ร่วมเสนอความคิดเห็นและนำเอาความคิดเห็นของเด็กไปใช้
6. สนับสนุนให้กำลังใจเด็กในสิ่งที่เด็กกำลังพยายามคิดค้นหรือทดลอง ยกย่องชมเชยผลงานของเด็ก

7. ควรให้เด็กได้มีเวลาว่างของตนเองเพียงพอที่จะเล่น ทดลอง หรือทำกิจกรรมส่วนตัว ตามความต้องการของเด็กโดยพ่อแม่ไม่เข้าแทรกแซงบ้าง

8. ในด้านวิธีการอบรมดูแลเด็คนั้น วิธีการเลี้ยงดูแบบประชาธิปไตย ใช้เหตุผล ให้เด็กมีอิสระในการแสดงความคิดเห็นจะเป็นผลดีต่อเด็กในการส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์

นอกจากนี้ นิตยา ประพฤติกิจ (2539, หน้า 134-140) ได้กล่าวว่า พ่อแม่ผู้ปกครอง สามารถจัดกิจกรรมที่พัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้แก่เด็กได้ เช่น การต่อบล็อก เล่นดินเหนียว การตัดและติดปะ การเล่นเกม การวาดภาพ การละเล่นด้วยนิ้วมือ การพิมพ์ภาพด้วย ฟองน้ำหรือบล็อกลูก การเล่นทราย การร้อยสิ่งของ การเล่นน้ำ และการฝึกงานไม้ต่าง ๆ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ พ่อแม่ผู้ปกครองสามารถจัดเป็นกิจกรรมให้เด็กเล่นที่บ้านได้ มิใช่จัดเฉพาะที่โรงเรียน หรือศูนย์พัฒนาเด็กเล็กเท่านั้น

จึงกล่าวได้ว่า พ่อแม่ผู้ปกครองมีส่วนสำคัญมากต่อการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้เกิดขึ้นกับเด็กด้วยการจัดบรรยากาศการเรียนรู้ การฝึกฝน การให้อิสระ ตลอดจนการจัดกิจกรรมที่ฝึกให้เด็กได้มีโอกาสเรียนรู้ตามความสนใจของตนเอง ซึ่งวิธีการดังกล่าวเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาให้เด็กได้พัฒนาความคิดสร้างสรรค์ในโอกาสต่อไป

อุปสรรคของการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์

ในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของแต่ละบุคคล อาจจะมีอุปสรรคที่จะสกัดกั้นความคิดสร้างสรรค์ ทำให้ความคิดสร้างสรรค์ไม่พัฒนาไปเท่าที่ควร ซึ่ง รอว์ลินสัน (Rawlinson, 1971 อ้างใน กรมวิชาการ, 2535, หน้า 17-18) ได้ศึกษารวบรวมอุปสรรคเหล่านี้ไว้เป็น 6 ประการ ดังนี้

1. การต้องการคำตอบที่ถูกต้องเพียงคำตอบเดียว (The one right answer) บุคคล ทั่ว ๆ ไป หรือแม้แต่ผู้ที่ชอบวิเคราะห์ จะพยายามหาคำตอบซึ่งถูกต้องที่สุดเพียงคำตอบเดียว และจะมีความพอใจเมื่อได้พบคำตอบนั้นแล้ว แต่ผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์เมื่อพบคำตอบแล้วเขาจะหาคำตอบหรือผลเพิ่มเติมที่นอกเหนือจากคำตอบที่ถูกต้องนั้น

2. การจำกัดความคิดตนเอง (The self-imposed barrier) บุคคลทั่ว ๆ ไป จะคิดในขอบเขตที่จำกัด ซึ่งในบางปัญหาก็จะไม่สามารถหาคำตอบได้ แต่ผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์จะคิดเกินขอบเขตไม่อยู่ในวงจำกัด และเขาจะพบวิธีแก้ปัญหานั้นที่สุด

3. ความเคยชิน (Conformity) บุคคลทั่ว ๆ ไป จะคิดเท่าที่เห็นปรากฏตามความเคยชิน หรือประสบการณ์ที่ตนมีมา แต่ผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์จะคิดในแง่มุมต่าง ๆ นอกเหนือจากที่เป็นอยู่ เช่น อาจจะมีสิ่ง ๆ หนึ่งในหลายมิติ ในขณะที่คนทั่ว ๆ ไป มองเห็นเพียงมิติเดียว เป็นต้น

4. การไม่สนใจในสิ่งที่ท้าทายความคิด (Failing to challenge the obvious) มีการ กระทำ บางอย่างที่ทำทลายความสนใจและความคิด ซึ่งถ้าพิจารณาแล้วก็ไม่น่าเป็นไปได้ แต่ก็อาจเป็นไปได้ คนทั่วไปจะไม่สนใจทำสิ่งเหล่านี้ แต่ผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์จะพยายามทำสิ่งนั้นให้เป็นจริงขึ้นมาให้ได้

5. การประเมินผลความคิดเร็วเกินไป (Evaluating ideas too quickly) นักวิเคราะห์หรือ คนทั่วไปมักจะประเมินผลความคิดของเขาเกือบจะทันทีเมื่อเริ่มใช้ความคิดเกี่ยวกับสิ่งนั้น ๆ เช่น อาจ จะประเมินว่าความคิดของตนเป็นความคิดโง่ ๆ หรือไม่อาจเป็นไปได้ ซึ่งจะทำให้ความคิดนั้น ๆ ไม่ถูกนำมาใช้เลย การประเมินผลยังไม่ควรมีบทบาท ในขณะที่คนเรากำลังใช้ความคิดสร้างสรรค์ ควรจะรีบรอ พิจารณาความคิดที่เกิดขึ้นไว้ก่อน เพราะความคิดนั้นอาจจะเป็นส่วนหนึ่งของความคิดสร้างสรรค์

6. ความกลัวจะถูกมองว่าโง่ (The fear of looking a fool) บุคคลทั่วไปจะไม่พยายาม แสดงความคิดเห็นของตนเองออกมา ด้วยกลัวจะถูกมองว่าโง่ แต่ผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์จะไม่คิด เช่นนี้ เขาจะกล้าแสดงความคิดเห็นออกมาให้มากที่สุดที่จะทำได้ โดยไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงคุณภาพของความคิดเหล่านั้น เพราะอาจจะมีความคิดใดความคิดหนึ่งที่เป็นความคิดสร้างสรรค์ที่ดีมากก็ได้

นอกจากนี้ นาดยา ภัทรแสงไทย (2523 อ้างในกรมวิชาการ, 2535 หน้า 18) ได้กล่าวถึงสิ่ง ที่สกัดกั้นความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งพอสรุปได้คือ

1. ความรู้ ความรู้มีส่วนสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับการมีจินตนาการ แต่มิได้หมายความว่าผู้ที่ขาดความรู้จะไม่สามารถมีความคิดสร้างสรรค์ได้

2. อุปนิสัย (Habit) การได้หาความรู้และประสบการณ์ ทำให้บุคคลมีอุปนิสัยในการที่จะใช้ ความสามารถในการสร้างจินตนาการ เพื่อแสวงหาแนวทางในการแก้ปัญหาต่าง ๆ อุปนิสัยของคนเรา เกี่ยวข้องกับค่านิยมที่ยึดถืออยู่ด้วย

3. เจตคติ การแก้ปัญหาใด ๆ อาจทำได้ยาก ถ้าบุคคลมีความคิดในทางลบต่อสิ่งเหล่านั้น

โดยสรุปแล้วสิ่งที่สกัดกั้นความคิดสร้างสรรค์ ได้แก่ ความไม่รู้ ความกลัว อคติ และการ ขาดความกระตือรือร้น บรรยากาศที่เคร่งเครียดมากเกินไป สิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคที่จะทำให้นักเรียน ขาดความคิดสร้างสรรค์ ครูและผู้ปกครองจะต้องยอมรับและเข้าใจอุปสรรคเหล่านี้เสียก่อน เพื่อมุ่งให้ เด็กเอาชนะอุปสรรคเหล่านี้ เพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้สูงขึ้นต่อไป

การสอนเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์

รูปแบบการสอนเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์

ความคิดสร้างสรรค์สามารถพัฒนาให้เกิดขึ้นได้ในตัวบุคคลหากได้รับความเข้าใจและการส่งเสริมที่ถูกต้องเหมาะสม รูปแบบการสอนมีความสำคัญยิ่งในการช่วยให้เด็กมีการเรียนรู้และการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์

วิลเลียมส์ (Williams อ้างในอารี พันธุ์ณี, 2540, หน้า 137-151) ได้ศึกษาเรื่องการสอนความคิดสร้างสรรค์อย่างกว้างขวางวางหลักซึ่ง มีรูปแบบการสอนซึ่งเป็นที่รู้จักกันในชื่อว่า Williams Cube CAI Model อันเป็นรูปแบบในการส่งเสริมพฤติกรรมความคิดสร้างสรรค์ทั้งทางด้านความรู้ ความคิด ความรู้สึกหรือเจตคติในห้องเรียน เป็นรูปแบบการสอนให้เด็กรู้จักคิด การแสดงความรู้สึก และการแสดงออกในวิถีทางของความคิดสร้างสรรค์ (A Model for Implementing Cognitive-Affective Behavior in the Classroom) รูปแบบการสอนนี้แบ่งออกเป็น 3 มิติ ดังนี้

มิติที่ 1 ด้านเนื้อหา (Content) หมายถึง ในการสอนเพื่อส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์นั้น ยังคงยึดหลักสูตรเป็นแกน และจัดการสอนให้สอดคล้องกับเนื้อหาที่กำหนดไว้ในหลักสูตร

มิติที่ 2 ด้านพฤติกรรมการสอนของครู (Teacher Behavior) หมายถึง ในการ สอนของครูเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กนั้น วิลเลียมส์เน้นเทคนิควิธีสอน และ การเสนอกิจกรรมอันเป็นหัวใจสำคัญในการเสริมสร้างพฤติกรรมสร้างสรรค์ เขากล่าวว่า ครูสามารถสอนเนื้อหาวิชาที่กำหนดในหลักสูตร และใช้เทคนิควิธีการสอน การจัดกิจกรรมที่มุ่งส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์

มิติที่ 3 ด้านพฤติกรรมการเรียนรู้ของนักเรียน (Pupil Behaviors) หมายถึง การให้ความสำคัญในการสอนทั้งทางด้านสติปัญญาและด้านจิตใจหรือความรู้สึกของเด็กซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด โดยแบ่งพฤติกรรมออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะที่ 1 ด้านความรู้ความเข้าใจ หรือสติปัญญา (Cognitive Behavior) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางด้านกลไกและการทำงานของสมอง แบ่งออกเป็น 4 ด้าน ดังนี้

- 1.1 ความคิดคล่องตัว (Fluent Thinking)
- 1.2 ความคิดยืดหยุ่น (Flexible Thinking)
- 1.3 ความคิดริเริ่ม (Original Thinking)
- 1.4 ความคิดละเอียดลออ (Elaborative Thinking)

ลักษณะที่ 2 ด้านความรู้สึก หรือด้านจิตใจ (Affective Behavior) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางด้านความรู้สึก เจตคติ ค่านิยม เป็นต้น ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ด้าน ดังนี้

- 2.1 ความอยากรู้อยากเห็น (Curiosity)
- 2.2 ความพร้อมที่จะเสี่ยง (Risk-Taking)
- 2.3 ความพอใจที่จะทำสิ่งที่สลับซับซ้อน (Complexity)
- 2.4 ความคิดจินตนาการ (Imagination)

จากแนวคิดดังกล่าวสรุปได้ว่า ความคิดสร้างสรรค์เป็นความสามารถที่มีอยู่ในบุคคลทุกคน ซึ่งสามารถกระตุ้นและพัฒนาให้เกิดขึ้นได้ โดยอาศัยการส่งเสริมและ วิธีการสอนที่ถูกต้อง ก็จะช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้และสามารถ พัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้เกิดขึ้นได้

กิจกรรมเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัย

การจัดกิจกรรมมีความสำคัญต่อการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ จัดขึ้นเพื่อพัฒนา ผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้ทั้ง 3 ด้าน กล่าวคือ ด้านสติปัญญา ซึ่งได้แก่ความคิด ความเข้าใจ ด้านจิตใจ ได้แก่ ความรู้สึก เจตคติ รวมถึงการพัฒนาลักษณะความคิดคล่องตัว ความคิด ยืดหยุ่น ความคิดริเริ่ม ความคิดละเอียดลออ ความคิดจินตนาการ ความอยากรู้อยากเห็น ความพอใจที่จะทำงานที่ยาก และซับซ้อน ความพร้อมที่จะเสี่ยง และด้านการปฏิบัติ หรือการนำความรู้ความเข้าใจไปปฏิบัติ หรือเป็นการนำทฤษฎีลงสู่ภาคปฏิบัตินั่นเอง มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงลักษณะกิจกรรมที่ส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ ดังนี้

ทอแรนซ์ (Torrance, 1970, pp. 7-10) ได้เสนอกิจกรรมการส่งเสริมความคิด สร้างสรรค์ โดยแบ่งเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะที่ 1 ความไม่สมบูรณ์ การเปิดกว้าง (Incompleteness, Openness) ซึ่งถือเป็นลักษณะพื้นฐานแรกสุดในกิจกรรมกระบวนการเรียนรู้โดยวิธีสร้างสรรค์และวิธีการแก้ปัญหา บุคคลที่มีความคิดสร้างสรรค์จำนวนมากเสนอแนะว่า ความไม่สมบูรณ์จะเป็นตัวกระตุ้นให้บุคคลเกิดพลัง และเกิดแรงจูงใจในการเรียนรู้ส่งผลให้ประสบผลสำเร็จได้ โดยอาศัยวิธีการสอนหลายวิธีที่จะช่วยให้เกิดการคิดสร้างสรรค์ โดยอาศัยความไม่สมบูรณ์ของบุคคลไปกระตุ้นให้บุคคลเกิดความต้องการเรียนรู้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งปกติวิธีการสอนนี้จะทำได้อย่างมีประสิทธิภาพในช่วงก่อนเริ่มบทเรียน การให้การบ้านและการทำกิจกรรมการเรียนรู้อื่นๆ

ลักษณะที่ 2 การสร้างหรือผลิตบางสิ่งบางอย่างขึ้นมาและการใช้ให้เป็นประโยชน์ (Producing Something and Using It)

วิธีการที่เทอร์เรนซ์เสนอแนะในกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ และการแก้ปัญหา คือ การให้ผู้เรียนสร้างหรือผลิตงานบางอย่างขึ้นด้วยตนเอง ซึ่งอาจเป็นการ วาดภาพ การแต่งเรื่อง การปั้นรูปสัตว์ เป็นต้น แล้วใช้สิ่งที่ผลิตนั้นให้เกิดประโยชน์ให้มากที่สุด

ลักษณะที่ 3 การใช้คำถามของเด็ก (Using Pupil Question) ความอยากรู้อยากเห็นของเด็ก ทำให้เขาถามคำถามต่างๆ มากมาย กว่าเด็กจะมีอายุครบเกณฑ์เข้าโรงเรียน เด็กจะเรียนรู้ทักษะในการค้นหาคำตอบโดยการถามอยู่แล้ว แต่เมื่อมาถึงโรงเรียน ครูมักจะเป็นผู้ถามคำถามเสียเป็นส่วนใหญ่ เด็กมีโอกาสดำเนินถามน้อย ดังนั้น ครูควรเปิดโอกาสให้เด็กได้ถามคำถามและครูควรจะต้องยอมรับว่าไม่มีอะไรที่จะเป็นรางวัลแก่เด็กมากไปกว่าการที่เขาได้ค้นพบคำตอบที่เขาถาม แต่มิได้หมายความว่าครูจะต้องตอบ คำถามในทันทีทันใดทุกครั้ง แต่ครูควรหาวิธีที่ยืดหยุ่นหรือใช้คำถามกลับเพื่อให้เด็กหาคำตอบเองจากแหล่งที่เด็กสามารถค้นหาคำตอบด้วยตัวของเขาเองเป็นอีกวิธีหนึ่งที่เด็กจะพอใจ และเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์ สำหรับประเภทของกิจกรรมที่พัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัย มีนักวิชาการได้เสนอแนะไว้สรุปได้ดังนี้ (นิตยา ประพฤติกิจ, 2539, หน้า 114-157 ; อารี พันธุ์มณี, 2540, หน้า 162-195)

1. กิจกรรมทางภาษา ได้แก่

1.1 การเล่านิทานจากประสบการณ์

1.2 การเล่านิทานจากภาพโดยให้นักเรียนดูภาพแล้วบรรยายออกมาเป็นเรื่องราว

1.3 การตั้งชื่อเรื่องจากการดูภาพ โดยครูให้นักเรียนดูภาพแล้วตั้งชื่อเรื่อง

1.4 การอ่านภาพการ์ตูน

1.5 การแต่งเรื่องจากหัวข้อที่ครูสมมติขึ้น

1.6 การสวมบทบาท (Role Playing) ผูกเป็นเรื่องละคร โดยให้เด็กสมมติตัวละคร และเล่นตามบทบาทที่เด็กต้องการ

1.7 การฝึกให้เด็กแก้ปัญหาจากคำถาม บอกผลที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์

1.8 การออกเสียงเลียนแบบเสียงของสิ่งต่างๆ ตามจินตนาการ เช่น เสียงนก

เสียงแมว เป็นต้น

- 1.9 การทนายปริศนาคำทาย
- 1.10 การบรรยายสิ่งที่สวยงามที่สุดที่เคยเห็นมา 1 อย่าง
- 1.11 การทนายเสียงของสิ่งที่ได้ยิน
- 1.12 การบอกประโยชน์ของสิ่งของที่กำหนดให้มาให้มากที่สุด
- 1.13 การบอกชื่อสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นวงกลม (รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส) มาให้มากที่สุด
- 1.14 การเล่าถึงสิ่งที่ยากได้ อยากมี และบอกเหตุผล
- 1.15 การบอกสิ่งที่คิดถึงเมื่อได้ดูภาพที่กำหนดให้
- 1.16 ให้บรรยายสิ่งที่ประทับใจที่สุด ที่ชอบที่สุด ที่ไม่ชอบที่สุดเกี่ยวกับตัวเอง
- 1.17 ให้เติมข้อความให้สมบูรณ์ โดยใช้ถ้อยคำเปรียบเทียบ ดังนี้

แข็งเหมือนกับ.....

เหลืองเหมือนกับ.....

ลูกแมวดำตัวเล็ก ๆ เหมือนกับ.....

ฝนตกหนักเหมือนกับ.....

2. กิจกรรมทางศิลปะ ได้แก่

- 2.1 การวาดภาพตามใจชอบ
- 2.2 การวาดภาพจากประสบการณ์
- 2.3 การวาดภาพจากการฟังนิทาน
- 2.4 การวาดภาพจากเสียงเพลง
- 2.5 การวาดภาพจากสิ่งเร้าที่กำหนด
- 2.6 การต่อเติมภาพจากเศษวัสดุ
- 2.7 การเล่นสี เช่น หยอดสี เป่าสี พิมพ์ภาพด้วยเศษวัสดุ
- 2.8 การปั้นด้วยดินน้ำมัน ดินเหนียว หรือแป้ง
- 2.9 การทำงานกระดาษ เช่น การฉีก ตัด ปะ ม้วน พับ

3. กิจกรรมทางดนตรีและการเคลื่อนไหวเชิงสร้างสรรค์ ได้แก่

- 3.1 การเล่นเครื่องดนตรี เช่น ตีกลอง เครื่องเขยาตามความคิด จินตนาการของตน
- 3.2 การแสดงท่าตามจังหวะเพลง

- 3.3 การเคลื่อนไหวประกอบอุปกรณ์ เช่น เชือก กระดาษหนังสือพิมพ์ เป็นต้น
- 3.4 การเคลื่อนไหวตามจินตนาการ ตามเรื่องที่ครูเล่าให้ฟัง
- 3.5 การแสดงท่าเลียนแบบหรือเล่นบทบาทสมมติ เช่น ทำอาหาร ทำเดินแบบ

หุ่นยนต์

- 3.6 การแสดงความรู้สึกด้วยท่าทาง และสีหน้า เช่น โกรธ เสียใจ
- 4. กิจกรรมการเล่น ได้แก่
 - 4.1 การเล่นเกมปัญหาแบบต่าง ๆ เช่น เกมเขาวงกต
 - 4.2 การเล่นที่คิดสร้างงาน เช่น การเล่นสร้างรูป วาดรูป เป่าฟองสบู่ เล่นน้ำ เล่นทราย
 - 4.3 การเล่นสร้างตามจินตนาการ เช่น การสร้างบล็อก

จากที่กล่าวมาแล้วในข้างต้นจะเห็นได้ว่า การจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัย คือ การเปิดโอกาสให้เด็กได้มีอิสระในด้านการแสดงออก การซักถามปัญหา และความต้องการในด้านต่าง ๆ ตามจินตนาการของเขา เพื่อให้เขาเกิดการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง

การวัดความคิดสร้างสรรค์

การวัดความคิดสร้างสรรค์เป็นสิ่งสำคัญส่วนหนึ่งของการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ โดยมีจุดมุ่งหมายทางการศึกษาประการหนึ่ง เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กให้เจริญถึงขีดสูงสุด ให้เด็กสามารถคิดสร้างสรรค์และสร้างผลงานที่มีคุณค่า ทั้งต่อตนเองและต่อสังคมโดยส่วนรวม การวัดความคิดสร้างสรรค์ ไม่เพียงแต่ทำให้ทราบระดับความคิดสร้างสรรค์ของเด็ก และเป็นข้อมูลให้สามารถจัดโปรแกรมการเรียนการสอนและ กิจกรรมให้สอดคล้องเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กให้สูงยิ่งขึ้นเท่านั้น แต่ยังสามารถสกัดกั้นอุปสรรคต่อการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ได้ด้วย นับว่าผลของการวัดความคิดสร้างสรรค์จะทำให้การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ได้ผลสมบูรณ์ขึ้น ปัจจุบันได้มีการศึกษาค้นคว้าและพัฒนาเรื่องการวัดความคิดสร้างสรรค์มาเป็นลำดับ โดยเฉพาะความคิดสร้างสรรค์ของเด็ก ซึ่งพอประมวลสรุปได้ดังนี้ (อารี พันธุ์มณี, 2540, หน้า 199-208)

1. การสังเกต หมายถึง การสังเกตพฤติกรรมของบุคคลที่แสดงออกเชิงสร้างสรรค์ การสังเกตพฤติกรรม เป็นวิธีการที่พ่อแม่ ครู ผู้ปกครอง สามารถใช้การสังเกตพฤติกรรมให้เป็นประโยชน์ได้ เพราะบุคคลดังกล่าวอยู่ใกล้ชิดและรู้จักเด็กดีกว่าบุคคลอื่น แต่มีข้อสังเกตว่า ครูและผู้ปกครอง

ควรทราบและเข้าใจพฤติกรรมความคิดสร้างสรรค์ที่เด็กแสดงออกได้ถูกต้อง มิฉะนั้นจะทำให้ผลของการสังเกตผิดพลาดไป เพราะเท่าที่ปรากฏครุฑมักเข้าใจว่าเด็กที่มีสติปัญญาดี มีระเบียบวินัย และเชื่อฟังครู เป็นเด็กที่มีความคิดสร้างสรรค์

2. การวาดภาพ หมายถึง การให้เด็กวาดภาพจากสิ่งเร้าที่กำหนด เป็นการถ่ายทอดความคิดเชิงสร้างสรรค์ออกมาเป็นรูปธรรม และสามารถสื่อความหมายได้ สิ่งเร้าที่กำหนดให้เด็กอาจเป็นวงกลม สีเหลี่ยม แล้วให้เด็กวาดภาพต่อเติมให้เป็นภาพ

3. รอยหยดหมึก (Inkblots) หมายถึง การให้เด็กดูภาพรอยหยดหมึกแล้วคิดตอบจากภาพที่เด็กเห็น มักใช้กับเด็กวัยประถมศึกษาเพราะเด็กสามารถอธิบายได้ดี

4. การเขียนเรียงความและงานศิลปะ หมายถึง การให้เด็กเขียนเรียงความจาก หัวข้อที่กำหนด และการประเมินจากงานศิลปะของนักเรียน นักจิตวิทยามีความเห็นสอดคล้องกันว่าเด็กในวัยประถมศึกษาที่มีความสำคัญยิ่ง หรือจัดเป็นช่วงวิกฤติของการพัฒนาความคิดเชิงสร้างสรรค์ เด็กมีความสนใจในการเขียนสร้างสรรค์และแสดงออกเชิงสร้างสรรค์ในงานศิลปะ ประกอบกับเด็กในช่วงวัยนี้จะมีพัฒนาการทางภาษาดี การเขียนบรรยายหรือแสดงความรู้สึกจินตนาการเป็นที่สนใจของเด็ก

5. แบบทดสอบ หมายถึง การให้เด็กทำแบบทดสอบความคิดสร้างสรรค์มาตรฐาน ซึ่งเป็นผลมาจากการวิจัยเกี่ยวกับธรรมชาติของความคิดสร้างสรรค์ แบบทดสอบความคิดสร้างสรรค์มีทั้งใช้ภาษาเป็นสื่อ และที่ใช้ภาพเป็นสื่อ เพื่อเร้าให้เด็กแสดงออกเชิงความคิดสร้างสรรค์ แบบทดสอบมีการกำหนดเวลาด้วย ปัจจุบันก็มีการนิยมใช้มากขึ้น เช่น แบบทดสอบความคิดสร้างสรรค์ของกิลฟอร์ด แบบทดสอบความคิดสร้างสรรค์ของทอเรนซ์ เป็นต้น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัย

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัยได้มีผู้ศึกษาไว้หลายท่าน ซึ่งผู้วิจัยได้ค้นคว้ามาเพื่อประกอบและสนับสนุนการวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

สาตินี บุโรตม (2523) ได้ศึกษาผลของการส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์สำหรับเด็กประถมวัย จำนวน 59 คน โดยการสร้างแบบฝึกวาดภาพ พบว่า แบบฝึกวาดภาพมีประสิทธิภาพต่อการส่งเสริมพัฒนาการทางด้านความคิดคล่องแคล่ว ความคิดริเริ่ม และความคิดละเอียดละอออย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ต่อมาในปี 2525 ชื่นจิต การบุญ (2525) ได้ศึกษาถึงการส่งเสริมความคิด

สร้างสรรค์ของเด็กก่อนวัยเรียน จำนวน 30 คน โดยการสอนด้วยวิธีใช้คำถามแบบอเนกนัย พบว่า วิธีการดังกล่าวสามารถส่งเสริมพัฒนาการทางด้านความคิดคล่องตัวและความคิดละเอียดลออ แตกต่างจากเด็กก่อนวัยเรียนที่ได้รับการสอนโดยวิธีใช้คำถามแบบเอกนัย อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

ซึ่งต่อมาอารมณ์ ทักษิณ (2526) ได้เปรียบเทียบพัฒนาการด้านความคิดสร้างสรรค์ของเด็กก่อนวัยเรียนที่มีการเล่นต่างกัน จำนวน 30 คน โดยใช้แบบทดสอบด้านความคิดสร้างสรรค์ของทอเรนซ์ พบว่า เด็กก่อนวัยเรียนที่ได้รับการเล่นที่ใช้อุปกรณ์เพื่อส่งเสริมการเล่นโดยตรงมีความคิดคล่องตัว ความคิดริเริ่ม และความคิดละเอียดลออแตกต่างจากเด็กก่อนวัยเรียนที่ได้รับการเล่นที่ใช้อุปกรณ์พื้นบ้านอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 โดยการเล่นที่ใช้อุปกรณ์การเล่นโดยตรงมีประสิทธิภาพดีกว่าการเล่นที่ใช้อุปกรณ์พื้นบ้าน เช่นเดียวกับผลการศึกษาของ ธนพร สมบูรณ์วาท (2528) ได้ศึกษาเปรียบเทียบความคิดสร้างสรรค์ของนักเรียนชั้นเด็กเล็กที่เล่นกับเพื่อน เล่นกับแม่ และเล่นเอง จำนวน 30 คน โดยในกลุ่มทดลอง ก เป็น นักเรียนที่เล่นกับเพื่อน ในกลุ่มทดลอง ข เป็นนักเรียนที่เล่นกับแม่ และกลุ่มทดลอง ค เป็น นักเรียนที่เล่นกันเอง โดยกลุ่มทดลอง 2 กลุ่มเล่นกิจกรรม 5 ชุด คือ 1. เล่นบล็อก 2. เล่นดินเหนียว 3. เล่นกับกระดาษ 4. วาดภาพระบายสี 5. เล่นกับน้ำ ส่วนกลุ่มควบคุมไม่ได้เล่นในกิจกรรมทั้ง 5 แต่เล่นเองตามปกติวิสัย ผลการทดลองพบว่า 1) นักเรียนชั้นเด็กกลุ่มที่เล่น กับแม่ มีความคิดสร้างสรรค์ด้านความคิดคล่องตัว ความคิดริเริ่ม และความคิดละเอียดลออ ไม่แตกต่างจากกลุ่มที่เล่นกับเพื่อน 2) นักเรียนชั้นเด็กเล็กกลุ่มที่เล่นกับเพื่อนมีความคิดสร้างสรรค์ด้านความคิดคล่องตัว ความคิดริเริ่ม และความคิดละเอียดลออสูงกว่ากลุ่มที่เล่นเองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 05 3) นักเรียนชั้นเด็กเล็กที่เล่นกับแม่ มีความคิดสร้างสรรค์ด้านความคิดคล่องตัว ความคิดริเริ่มและความคิดละเอียดลออสูงกว่ากลุ่มที่เล่นเองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 05

ส่วนวิธีการสอนเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์นั้นได้มีผู้ศึกษาไว้ดังนี้คือ ศตพร วิไลรัตน์ (2531) ได้ศึกษาถึงพัฒนาการทางด้านความคิดสร้างสรรค์ของเด็กก่อนวัยเรียนที่ได้รับการสอนโดยวิธีการสอนตามแนวคิดแบบนีโอฮิวแมนนิส โดยแบ่งกลุ่มตัวอย่างออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มละ 12 คน ในกลุ่มทดลองเป็นกลุ่มที่เรียนโดยวิธีการสอนตามแนวคิดแบบนีโอฮิวแมนนิส และกลุ่มควบคุมเป็นกลุ่มที่เรียนโดยกิจกรรมการเรียนการสอนปกติของทางศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ในวัด ผลการวิจัยพบว่า เด็กก่อนวัยเรียนที่เรียนโดยวิธีดังกล่าวมีพัฒนาการทางด้านความคิดสร้างสรรค์สูงขึ้นกว่าก่อนการทดลอง และสูงขึ้นมากกว่ากลุ่มที่เรียนโดยกิจกรรมการสอนปกติ เช่นเดียวกับผลการศึกษาวិธีการสอนเพื่อพัฒนา

ความคิดสร้างสรรค์ของพัชรีภรณ์ จ้อยจุมพจน์ (2533) ซึ่งได้ศึกษาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัยที่ได้รับการสอนด้วยการใช้คำถามขยายความคิดแบบครุมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วมในการหาคำตอบ พบว่า เด็กที่ได้รับการสอนโดยการใช้คำถามขยายความคิดแบบครุไม่มีส่วนร่วมในการหาคำตอบ มีความคิดสร้างสรรค์สูงกว่าเด็กที่ได้รับการสอนโดยใช้คำถามขยายความคิดแบบครุมีส่วนร่วมในการหาคำตอบ เช่นเดียวกับผลการศึกษาของประสพพร มโนวงศ์ (2539) ได้ศึกษาเรื่องการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัยตามแนวคิดของวิลเลียมส์ และเปรียบเทียบพัฒนาการทางความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัยที่ได้รับการสอนตามแนวคิดของวิลเลียมส์กับการสอนตามแผนการจัดประสบการณ์ ผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการทางความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัยที่ได้รับการสอนตามแนวคิดของวิลเลียมส์สูงกว่าเด็กปฐมวัยที่ได้รับการสอนตามแผนการจัดประสบการณ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

ในส่วนของการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับผู้ปกครองนั้น ปัทมา ภัทรานุกร (2534) ได้ศึกษาผลการใช้ชุดฝึกสำหรับผู้ปกครองในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัย จำนวน 18 คน พบว่า พัฒนาการทางความคิดสร้างสรรค์ในด้านความคิดริเริ่ม ความคิดคล่องแคล่ว และความคิดละเอียดลออของเด็กปฐมวัย ที่ได้รับการฝึกจากชุดการฝึกสำหรับผู้ปกครองเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัยสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ต่อมาในปีพ.ศ.2537 กรกนก รูปประสม (2537) ได้ศึกษาผลของการใช้กิจกรรมจินเนติกส์ที่มีต่อความคิดสร้างสรรค์ด้านความคิดริเริ่ม ความคิดคล่องแคล่ว ความคิดยืดหยุ่นและความคิดละเอียดลออของเด็กปฐมวัย ผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการทางความคิดสร้างสรรค์ด้านความคิดริเริ่ม ความคิดคล่องแคล่ว ความคิดยืดหยุ่น และความคิดละเอียดลออของเด็กปฐมวัยที่ได้รับการจัดประสบการณ์โดยใช้กิจกรรมจินเนติกส์หลังการทดลองสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 การศึกษาด้านการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้นักเรียนในระดับปฐมวัย ในปีล่าสุดนี้ จินดา วสุอุดม (2541) ได้ศึกษาผลการใช้แผนการจัดกิจกรรมสร้างสรรค์สำหรับนักเรียนชั้นอนุบาลปีที่ 2 ซึ่งเป็นแผนการจัดกิจกรรมที่พัฒนาขึ้นตามแนวคิดของเออร์บันและเจเลน ประกอบด้วยกิจกรรมสร้างสรรค์ 30 กิจกรรม ใช้เวลาในการจัดวันละ 1 กิจกรรมๆ ละ 1 ชั่วโมง เป็นเวลา 6 สัปดาห์ วัดโดยใช้แบบทดสอบความคิดสร้างสรรค์ จากผลการวาดภาพ (ACT - DP) ก่อนและหลังการทดลอง ผลการศึกษาพบว่า หลังการทำกิจกรรมสร้างสรรค์ ตามแผนการจัดกิจกรรมดังกล่าวแล้ว กลุ่มประชากรมีพัฒนาการทางความคิดสร้างสรรค์เพิ่มขึ้น โดยมีคะแนนเฉลี่ยของความคิดสร้างสรรค์หลังทำกิจกรรมสูงกว่าก่อนทำกิจกรรมดังกล่าว

จากผลการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้แก่เด็กปฐมวัยดังที่กล่าวมาทั้งหมด พอสรุปได้ว่าการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้แก่เด็กในวัยนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งกับเด็กควรตระหนักและเห็นความสำคัญในเรื่องดังกล่าว ซึ่งวิธีการที่จะช่วยพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้กับเด็กนั้นสามารถทำได้หลายวิธี ในส่วนของโรงเรียนโดยครูอาจจัดเป็นกิจกรรมเสริมต่างๆทั้งในห้องเรียนและนอกห้องเรียน นอกจากนี้การจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาในด้านดังกล่าว พ่อแม่ผู้ปกครองนักเรียนก็สามารถจัดให้แก่บุตรหลานเมื่ออยู่ที่บ้านได้ นอกจากนี้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งกับเด็กควรจัดสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ด้วยเช่น จัดสภาพสิ่งแวดล้อมในห้องเรียนให้มีบรรยากาศความเป็นอิสระในการเรียนหรือการทำงาน เปิดโอกาสให้นักเรียนได้แสดงออกตามจินตนาการอย่างเต็มที่ หรือเมื่อเด็กอยู่ที่บ้าน พ่อแม่ ผู้ปกครองควรจัด สภาพแวดล้อมให้เด็กมีความคิดอิสระไม่ยึดติดอยู่ในกรอบต่างๆมากเกินไป ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้จะเป็นปัจจัยต่อการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กในวัยนี้ต่อไป

ความสัมพันธ์ระหว่างการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัย

ความคิดสร้างสรรค์ เป็นคุณลักษณะที่สำคัญอย่างหนึ่งของบุคคล ซึ่งมีคุณภาพมากกว่าความสามารถด้านอื่นๆ และเป็นปัจจัยที่จำเป็นอย่างยิ่งในการส่งเสริมความเจริญก้าวหน้าของประเทศ (อารี พันธุ์ณี, 2540, หน้า 1) โดยเฉพาะในสังคมปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ผลจากความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์สามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นตลอดจนใช้ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพความคิดสร้างสรรค์มีอยู่ในมนุษย์ทุกคนในระดับที่แตกต่างกันไป โดยทุกคนเมื่อเกิดมาแล้วย่อมต้องมีศักยภาพของความคิดสร้างสรรค์ติดตัวมาด้วย และความคิดสร้างสรรค์เป็นคุณลักษณะที่สามารถพัฒนาให้เพิ่มพูนขึ้นได้ในตัวบุคคล โดยอาศัยการเรียนรู้ การจัดบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวย (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2534, หน้า 7 ; มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2526, หน้า 98 ; สมศักดิ์ ภูวิภาดาวรรณ, 2534, หน้า 4 ; อารี รังสินันท์, 2528, หน้า 1-2) โดยความคิดสร้างสรรค์เป็นลักษณะการคิดอเนกนัย หรือการคิดแบบกระจาย (Divergent Thinking) เป็นความสามารถทางสมองที่คิดได้กว้างไกลหลายทิศทาง ประกอบด้วย 1) ความคิดริเริ่ม (Originality) 2) ความคิดคล่องตัว (Fluency) 3) ความคิดยืดหยุ่น (Flexibility)

4) ความคิดละเอียดละออ (Elaboration) การส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ควรเริ่มตั้งแต่วัยเด็ก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเด็กปฐมวัยหรือ 6 ขวบแรกของชีวิต ซึ่งเป็นระยะที่เด็กมีจินตนาการสูง ศักยภาพด้านความคิดสร้างสรรค์ของเด็กกำลังพัฒนาขึ้นเป็นลำดับ จึงนับเป็นการเริ่มต้นที่ดีในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็ก เท่ากับเป็นการวางรากฐานที่มั่นคงสำหรับการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ในวัยต่อมา (Torrance, 1965 อ้างในอารี พันธุ์มณี, 2537, บทนำ) นอกจากนี้ ลิกอน (Ligon) และคณะ (Ligon et. al., cited by Torrance 1962, pp. 86-89) ยังกล่าวว่า เด็กในวัย 4-6 ปี มีจินตนาการที่ดี เด็กสามารถเรียนรู้ทักษะในการวางแผนและมีความอยากรู้อยากเห็นทั้งในเรื่องการค้นหาคำความจริง และค้นหาสิ่งที่ถูกต้องมากขึ้นด้วย ดังนั้น ถ้าได้มีการจัดประสบการณ์เพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กในวัย 4-6 ปี ซึ่งกำลังศึกษาอยู่ในชั้นอนุบาลก็จะเป็นการช่วยเสริมให้พัฒนาการทางความคิดสร้างสรรค์ของเด็กในช่วงวัยนี้ให้สูงขึ้นได้ นอกจากนี้การเรียนรู้ด้วยการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้แก่เด็กปฐมวัยเป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่ช่วยในการจัดเตรียมประสบการณ์และพัฒนาความสามารถในการเรียนรู้ด้านต่างๆในขั้นต่อไป (Barbara, 1983, p.1)

จากความสำคัญดังกล่าว ความคิดสร้างสรรค์จึงควรได้รับการส่งเสริมและพัฒนาและถือเป็นเป้าหมายหลักที่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายพึงตระหนักถึงความสำคัญ และบุคคลที่มีความสำคัญในการช่วยพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กได้มาก คือ ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดเด็กทั้งที่บ้านและโรงเรียน ได้แก่ พ่อแม่ ผู้ปกครองเด็ก ครู ตลอดจนชุมชน การสร้างบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่ดีทั้งที่บ้านและโรงเรียนมีผลต่อการพัฒนาในด้านต่างๆของเด็ก ซึ่งรวมถึงการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ด้วย (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2526, หน้า 98) กล่าวคือ การที่จะพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้แก่เด็กปฐมวัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยความร่วมมือกันระหว่างบ้าน โรงเรียน และชุมชน (Torrance, 1963, p.1) และในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ ของเด็กปฐมวัยนั้น หากได้มีการวางแผนร่วมมือกันอย่างมีระบบและต่อเนื่อง รวมทั้งระดมการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับเด็กปฐมวัย เช่น พ่อแม่ ผู้ปกครอง คณะครู ผู้นำศาสนา และผู้นำชุมชน เป็นต้น ย่อมจะทำให้งานดังกล่าวบรรลุผลตามเป้าหมายที่วางไว้ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวตรงกับหลักการของวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ที่มุ่งเน้นการระดมความร่วมมือของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายในการแก้ปัญหา หรือการพัฒนาสภาพการณ์ใดสภาพการณ์หนึ่งให้ดีขึ้น ไม่มีรูปแบบหรือกระบวนการที่กำหนดไว้เป็นมาตรฐาน กิจกรรมและกระบวนการวิจัยจะยืดหยุ่นไปตาม

ปัญหาที่จะทำการแก้ไข ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้มีโอกาสร่วมกันในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในขั้นตอนของวิธีดำเนินการวิจัย 5 ขั้นตอน คือ 1) ศึกษาวิเคราะห์ พิจารณาปัญหาและสาเหตุของปัญหา 2) วางแผนการปฏิบัติงาน 3) ปฏิบัติงานตามแผน 4) ติดตามประเมินผลระหว่างการทำงาน 5) ประเมินผลการปฏิบัติงานเมื่อสิ้นสุดกระบวนการวิจัย ซึ่งกระบวนการวิจัยดังกล่าวทำให้การปฏิบัติงานมีระบบและครบวงจร และการมีส่วนร่วมเป็นไปอย่างต่อเนื่องแม้ว่าการวิจัยจะสิ้นสุดลงแล้วก็ตาม